

İSLÂM HUKUKUNDA DİNÎ HÜKÜMLERİ HAFİFLETEN UMÛMÜ'L-BELVÂ

UMUMU'L-BELVA WHICH EASES RELIGIOUS PROVISIONS IN ISLAMIC LAW

Dr. Öğr. Üyesi, M. Zeki UYANIK
Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
e-posta: mzuyanik@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8388-853X

ATIF: Uyanık, Zeki, “İslâm Hukukunda Dinî Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-Belvâ”,
YIL: 13, CİLT: 13, SAYI: 26, ss.195-235

Öz

Şârî, mükellef kişiyi gücünün üstünde bir sorumluluk ile muhatap kılmamış, bilakis hayatı ve yükü ona kolaylaştırmayı murâd etmiştir. Bu bağlamda, kolaylık prensibi İslam'ın temel ilkelerinden birisi olmuştur. İnsanın, gündelik hayatta başta temizlik, ibadet, alışveriş olmak üzere insanlar arasında yaygın hale gelen ve kaçınılması zor olan farklı sıkıntı ve zorluklarla karşılaşması söz konusudur. Kişiyi bu meşakkatten kurtarmak için kolaylık ilkesinin işletilerek hükmün hafifletilmesi veya ortadan kaldırılması gerekir ki umûmü'l-belvâ bu ilkelerden biridir. İslam hukuku naslarında hükümleri hafifleten umûmü'l-belvâya işaret eden deliller mevcuttur. İslam hukukçuları, sıkıntı ve zorluk söz konusu olduğunda meşakkatin giderilmesi için bu delillerden hareketle umûmü'l-belvâ ilkesi ile hükmü kolaylaştırma cihetine giderek çözümler üretmişlerdir. Bu makalede, dini hükümleri hafifleten umûmü'l-belvâ'nın mahiyeti, şartları ve kolaylaştırdığı fûrû-i fıkıh meseleleri ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Hüküm, Meşakkat, Hafifletme, Umûmü'l-belvâ

Abstract

Sharia (Islamic law) does not assign obligants responsibility above their powers; on the contrary, it wishes to ease their lives and responsibilities. In this context, the principle of convenience is among the fundamental principles of Islam. It is possible for people to encounter various distress and hardships that they cannot keep away from and common among them such as cleaning, prayer and com-

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11 Mayıs/May 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 11 Mayıs /May 2020

Yayın Tarihi / Published: 01 Temmuz/ July 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Aralık /July-December

Cilt/Volume: 13 **Sayı/Issue:** 26 **Sez / Pub Date:** Temmuz-Aralık, 2020/2 **Sayfa / Pages:** 195-235

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iThenticate intihal programıyla tarandıktan sonra, iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

merce. It is necessary to ease or remove provisions by managing the principle of convenience to relieve people from such hardship like umûmü'l-belvâ (public issue). There are proof in the Islamic law statements (which are from Qur'an or Sunnah) that refer to umûmü'l-belvâ easing provisions. Islamic legists produced solutions by choosing to ease the provision through umûmü'l-belvâ considering these proofs on removing burden when it comes to distress and hardships. This study will discuss the quality and conditions of umûmü'l-belvâ easing religious provisions, and fûrû-'i fiqh issues which it eased.

Keywords: Umûmü 1-belvâ, Provision, Distress, Easing, Modern Issues.

Giriş

İslam dininin temel ilke ve hedeflerinden biri de şer'î hükümleri insanlara kolaylaştırmaktır. "...Allah sizin için kolaylık istiyor güçlük çekmenizi istemiyor."¹, "...size din konusunda hiçbir güçlük yükledi."², "...Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez..."³, "Allah yükünüzü hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır."⁴, "Kolaylaştırın zorlaştırmayın."⁵ nasları buna işaret eden birkaç örnektir.

Bu nasları dikkate alan fukahâ, umûmü'l-belvâyı bir hafifletme sebebi kabul etmişlerdir. Bunun yanında Hz. Peygamber'in, eti yenmeyen ve salyası necis olan kediyi, insanlarla iç içe yaşaması ve ondan sakınmanın güçlüğü sebebiyle necis hayvanların genel hükümlerinden istisna ederek hakkında, "O necis değildir, etrafınızda dolaşan hayvanlardandır."⁶ buyurması da fakihlerce umûmü'l-belvâ ilkesini temellendiren örneklerden biri kabul edilmiştir.⁷

Bu bağlamda fukahâ, zor ve meşakkatli durumlarda insanların ihtiyaçlarını dikkate alarak sıkıntıyı gidermek için bazı hafifletici hükümlere başvurmuşlardır. İslam hukukunun genel kurallarından olan, "Meşakkat teysiri celbeder"⁸, "Bir iş zâik oldukça müttesi' olur"⁹, "Zarûretler memnu' olan şeyleri mubah kılar"¹⁰ ilkeleri bu çerçevede oluşturul-

¹ el-Bakara 2/185.

² el-Hac 22/78.

³ el-Mâide 5/6.

⁴ en-Nisâ 4/28.

⁵ Buhârî, "İlim", 11.

⁶ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 38.

⁷ Şemsü'l-Eimme Serahsî, **Usûlu's-Serahsî**, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 2: 130; Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, **el-Muğnî**, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984),1: 70; Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el- Mevsilî, **el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr**, (Beyrut: Dâru'l-marife, 1998), 1: 26; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, **el-Bahru'r -râ'ik Şerhu Kenzi'd-dekâ'ik**, (Kahire: Darü'l-marife, 1333),1: 138; Mustafa Bakır, "Umûmü'l-Belvâ", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 155.

⁸ Mecelle, md. 17.

⁹ Mecelle, md. 18.

¹⁰ Mecelle, md. 21.

muştur. Hükümleri hafifletme hususunda önemli bir role sahip olan umûmü'l-belvâ da bu kapsamda değerlendirilmektedir.¹¹

Umûmü'l-belvâ, İslam hukukunda hem usûl-i fıkıh hem de fûrû-i fıkıh olmak üzere iki ayrı açıdan ele alınmaktadır.¹² Ancak makalemizin başlığı "Dini Hükümleri Hafifleten Umûmü'l-Belvâ" olduğundan bu çalışmamızda umûmü'l-belvâyı sadece fikhî meselelerin hükümlerinde hafifletici sebep olma yönüyle ele alacağız. Bundan dolayı usûl-i fıkıhta ahâd haberlerin delil değeri ile ilgili olan umûmü'l-belvâ kısmını inceleme konusu yapmayacağız.

1. Genel Olarak Umûmü'l-Belvâ Kavramı

Umûmü'l-belvâ, *umûm* (غُوم) ve *belvâ* (بَلْوَى) sözcüklerinden meydana gelen bir izâfet tamlamasıdır. Tamlayan (muzâf) konumundaki *umûm* (غُوم) kelimesi sözlükte "kapsamak, yaygın olmak" anlamına gelmektedir.¹³ Tamlanan (muzâfun ileyh) konumundaki *belvâ* (بَلْوَى) ise, "denemek, imtihan etmek, sınamak, sıkıntı" anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁴ Bir fıkıh terimi olarak umûmü'l-belvâ ise, kaçınılması zor ve insanların çoğunun karşı karşıya kaldığı hâl veya durumdur.¹⁵ Bir başka ifade ile çokça karşılaşıldığı ve toplumda yaygınlaştığı için mükelleflerin kaçınmasının hayli zor olduğu hadiseler ve yaygınlığı sebebiyle bilinmemesi âdeten mümkün olmayan olay veya durumlardır.¹⁶ Buna göre, yükümlülüğün hafifletilmesine veya kaldırılmasına sebep olan ve insanların geneli için söz konusu olabilen sıkıntılara umûmü'l-belvâ denilebilir.¹⁷

Umûmü'l-belvâ kapsamında değerlendirilen durumları ifade etmek için de, "ayrılması veya kurtulması zor", "bütün mükellefler için kaçınması imkânsız", "zorluk",

¹¹ Mehmet Selim Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/55, (Şubat 2018): 929.

¹² Mehmet Ali Yargı, "Fıkıh Usulcülerine Göre Yaygın Olarak Nakledilmesi Gereken Haberler", *İHAD*, 7, (Nisan 2006): 153; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 929.

¹³ Heyet, *el-Mu'cemu'l-vasît*, thk. Mecma'ül-Luğatil-Arabiyye (Kahire: Daru'd-De'va, 1972), 2: 629; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "Umûmü'l-belvâ", (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1994), 31: 6.

¹⁴ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 8: 340; Muhammed b. Mukrib İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâr-u Sâdr, ts.), 14: 83; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "Umûmü'l-belvâ", 31: 6.

¹⁵ Şemsüddîn el-Hafîb Muhammed b. Ahmed el-Kâhiri eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, (Kahire: Dâru'lhadis, 2006), 1: 101; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "Umûmü'l-belvâ", 31: 6; Müslim b. Muhammed b. Mâcid ed-Devserî, *Umûmü'l-belvâ dirâse nazariyye tatbikiyye*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000), 61-62; Mus'ab Mahmûd Ahmed Kevârî, *Umumu'l-Belvâ ve Eseruha ala Habari'l-Vahid*, (Yüksek Lisans Tezi, Gazze el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2010), 19.

¹⁶ Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42: 155.

¹⁷ Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 930.

“fiile bitişik meşakkat”, “ez-zarûretu’l-âmmè”, “ez-zarûretu’l-mâsse”, “hâcetun’n-nâs” gibi kavramlar kullanılmaktadır.¹⁸

İnsanlar arasında yaygın hale gelen ve kaçınılması zor olan hususlar kolaylığı celbetmektedir. “*Meşakkat teysiri celbeder*”¹⁹ külli kâidesi hafifletici olan bu durumu açıklamaktadır.²⁰ Tanımdan da anlaşılacağı üzere belvâ ile zaruret arasında yakın bir bağ vardır. Fıkıhta bazen belvâ, bazen da zaruret aynı hükmün delili olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda belvâ, yaygınlığından dolayı kendisinden kaçınma imkânı zorlaşan ve ihtiyaçtan meydana gelen bir çeşit zaruret şeklinde de görülebilir.²¹ Nitekim Süyûtî ve İbn Nüceym “*Meşakkat teysiri celbeder*”²² küllî kâidesinin açıklamasında sıkıntıyı hafifletme sebepleri arasında zarûret ve meşakkat arasındaki bağdan dolayı umûmü’l-belvâyı da saymaktadır.²³ Güzelhisârî de umûmü’l-belvâ ile ameli zarurete dayandırmaktadır.²⁴

Umûmü’l-belvâ, herhangi bir zamana ya da mekâna has olmayıp bütün durumlarda geçerlidir. Bundan dolayı insanların hayatını sıkıntıya sokan meşakkatin meydana gelmesi halinde söz konusu hükümler değişebilir.²⁵ Ancak umûmü’l-belvânın sınırlarını iyi belirlemek gerekmektedir. Zira bu sınırlar iyi tespit edilmeden yapılacak uygulamalar isabetli olmaz.

2. Umûmü’l-Belvâyâ Götüren Nedenler

Kişinin güçlü veya zayıf oluşuna, içinde bulunduğu durum ve zamana göre meşakkatler farklı olabilmektedir. Bundan dolayı umûmü’l-belvânın dayandığı sıkıntılar kişiden kişiye değişebilmektedir. Birisine kolay gelen bir iş bir başkasına zor gelebilmektedir. Aynı şekilde acıya, açlığa, susuzluğa vb. dayanmak da kişiden kişiye değişebilmektedir. Onun için diyebiliriz ki, umûmü’l-belvânın dayanağı olan ve yükümlülükleri

¹⁸ Mevsilî, **el-İhtiyâr**, 1: 26, 46; Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfi, **ez-Zahîre**, (Beyrut: Dâru’l-Garb, 1994), 3: 419; Muhammed Emin Alauddin İbn Âbidîn, **Reddu’l-muhtar ale’d-Dürri’l-muhtâr**, (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 2003), 4: 42; **el-Mevsûatü’l-fıkhiyye**, “Umûmü’l-belvâ”, 31: 6; Devserî, **Umûmü’l belvâ**, 57; Ercan Eser, “İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmu’l-Belvâ İstihsan İlişkisi”, **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 10/10, (Ekim 2016): 79; Aslan, “**Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü’l-Belvânın Şer’î Hükümlere Etkisi**”, 931.

¹⁹ Mecelle, md. 17.

²⁰ Bedri Aslan, **İslam Hukukunun Esnekliği**, (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 190.

²¹ Baktır, “Umûmü’l-Belvâ”, 42: 155.

²² Mecelle, md. 17.

²³ Celâluddîn b. Abdurrahmân b. Ebî Bekir es- Süyûtî, **el-Eşbâh ve’n-Nezâir**, (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-İlmîyye, 1403), 1: 78; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, **el-Eşbâh ve’n-Nezâir**, (Kahire: Darü’l-marife, 1333), 1: 76.

²⁴ Ebû Saîd el-Hâdimî, **Mecâmi’u’l-ḥakâ’ik (Güzelhisârî, Menâfi’u’d-dekâ’ik içinde)**, (İstanbul: 1307), 16.

²⁵ Aslan, **İslam Hukukunun Esnekliği**, 190.

hafifletmede göz önünde bulundurulmuş meşakkatlerin belirli bir sınırı yoktur.²⁶ Ancak birtakım nedenler söz konusudur. Genel olarak umûmü'l-belvâya götüren nedenler şu şekilde zikredilmektedir:

1. Yerine getirilmekle yükümlü olunan bir fiil meşakkat içerdiğinden, toplumun genelinin veya tamamının sakınmasının zor olduğu durumlar. Oruçlu olan kimsenin boğazına tozun kaçması buna örnek verilebilir. Bu, sakınılması zor bir durum olduğundan İslam hukukçuları bu kimsenin orucunun bozulmayacağına hükmetmiştir.²⁷ Aynı şekilde bazı meslek sahiplerinin sakınmalarının zor olduğu durumlar da umûmü'l-belvâ kapsamında değerlendirilmektedir. Örneğin boyacılık yapan kişinin bedenine yapışan boyanın çıkarılması zor olduğu ve sürekli bu işi yaptığı için abdest alırken ellerindeki ve tırnak aralarındaki boyayı kazınması gerekmez. Abdestte ıslanması gereken organlar söz konusu gerekçeden dolayı ıslanmasa da abdest geçerlidir. Çünkü bundan sakınmak, oruç-toz örneğinde olduğu gibi meşakkatlidir.²⁸ Bundan dolayı buradaki meşakkat umûmü'l-belvâ olarak kabul edilir ve bu tür konularda kolaylık sağlanır.

2. Bir fiilin sıkça tekrar etmesinden ve uzun süre devam etmesinden dolayı insanların sıkıntı yaşaması. Hayız ve nifas dönemlerinde kadının namaz ibadeti buna örnek olarak verilebilir.²⁹ Zira hayız gören bir bayanın bu hâlinin her ay tekerrür etmesinden, nifas hâlinin ise uzun sürmesinden dolayı bu dönemdeki namazlarını kaza etmesi zorluk ve meşakkate neden olacağından, kadın bu namazların kazası ile sorumlu tutulmamıştır.³⁰

3. Bir durum ya da fiilin mükelleflerin tamamı veya ekseriyeti için meşakkat meydana getirecek oranda yaygınlık kazanması. Örneğin evde beslenen kediyi necis kabul etmek onun bastığı yeri, yediği ve içtiği tabağı temizleme meşakkatine sebebiyet verir. Bundan dolayı fukahâ, evlerde beslenmesi yaygın olan kediyi ve onun temas ettiği yeri, yediği ve içtiği tabağı temiz kabul etmişlerdir.³¹

²⁶ Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 71-72; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 932.

²⁷ Ebu İshâk İbrahim b. Ali el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 1: 183; Aluüddin Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Hanefî Kasânî, *Bedâiu's-Sanâi fi' Tertîbi's-Şerâi'*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2: 90; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3: 36; Karâfî, *ez-Zahîre*, 2: 507; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2: 196; Ebû Abdillâh Muhammed el-Haraşî, *el-Haraşî alâ Muhtasar Halil*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts), 2: 258; Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 72; İbrahim Kâfi Dönmez, "Oruç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 423.

²⁸ Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 933.

²⁹ Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 87; Eser, "İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmu'l-Belvâ İstihsan İlişkisi", 80.

³⁰ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1: 37; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I: 275; Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 87.

³¹ Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *el-Mustasfa fi Şerh'in Nafi*, thk. Hasan Özer, Mehmet Çaba, (İstanbul: İrşad Kitabevi, 1338/2017), 1: 204; İbn Kudâme, *el-Muğni*, I: 70; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1: 26;

4. Necis olmakla birlikte küçük olduğundan fark edilmesi ve kaçınılması zor olan bazı durumlar. Kıyafetteki haşerat, sinek kanı gibi az miktarda necâsetin varlığı,³² hayvan atıklarının karıştığı tozlu topraklı yolda elbiseye çamur bulaşması, pis su sıçraması³³ gibi kaçınılması güç durumlar bunun örnekleridir. İslam hukukçuları, bütün bu durumları kaçınılması zor olan birer zaruret olarak kabul ettiğinden bu hususları namaza engel görmemişlerdir.³⁴

3. Umûmü'l-Belvânın Şartları

İslam hukuku, mükelleflerin zorlanmadan yerine getirebileceği hükümleri meşru kılmıştır. Bununla birlikte zaman zaman bu hükümlerin hafifletilmesi söz konusu olabilmektedir. Ancak hükümleri hafifletmek için birtakım şartların mevcut olması gerekir. Bundan dolayı İslam hukukçuları umûmü'l-belvâda şu şartların mevcut olması gerektiğini ifade ederler:

1. Umûmü'l-belvâ, fiilen gerçekleşen ve toplumun ekseriyetini kapsayan bir zaruret haline gelmiş olmalıdır.³⁵ Buna göre, umûmü'l-belvânın dayandığı meşakkat kesinlik arz etmeli ve bundan da emin olunmalıdır. Vehme dayanan ve gerçek olmayan sıkıntılar dinî hükümlerin hafifletilmesine sebep olamaz. Bundan dolayı ancak meşakkatlerin kesin olduğu durum ve hususlarda ruhsatla hareket edilebilir.³⁶

2. Umûmü'l-belvâ, kişinin ihmalkârlığından kaynaklanmamalı, bilakis tabîi bir durum olmalıdır. Bu itibarla yaygınlaşması söz konusu olan meşakkat kişinin ihmalkâr-

İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râ'ik*, 1: 138; Eser, "İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmü'l-Belvâ İstihsan İlişkisi", 80.

³² Ebü'l-Hasen Burhânüddin el-Merğînânî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî*, (Beyrut: Daru'l-Erkam b. Ebil-Erkam, ts), 1: 44; Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-müctehid ve nihayetu'l-muktesid*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2007), 79; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I: 59; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 78; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 76; Şirbinî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1: 215.

³³ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 78; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 76; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ'*, (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1402), 1: 193; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar*, 1: 530-531; Muhammed ez-Zuhrî el-Çamrâvî, *es-Sirâcü'l-Vehhâc a'lâ Metni'l-Minhâc*, (Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.), 1: 54; Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 72; *el-Mevsûatü'l-fıkhîyye*, "Umûmü'l-belvâ", 31: 7; Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42: 155; Eser, "İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmü'l-Belvâ İstihsan İlişkisi", 80; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 936.

³⁴ Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42: 155; Eser, "İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmü'l-Belvâ İstihsan İlişkisi", 80.

³⁵ Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42: 156.

³⁶ Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 338; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 934; Zeynep Mecur, *Umûmu'l-Belvâ ve Eseruhu fi'l-Fetvâ*, (Yüksel Lisans Tezi, Cezayir el Vadi Üniversitesi, 2014), 29.

lığından kaynaklanıyorsa umûmü'l-belvâ kapsamında değerlendirilemez ve herhangi bir hükmün hafifletilmesine sebep olamaz.³⁷

3. Umûmü'l-belvâ, şer'î kat'î bir nassa aykırı olmamalıdır. Çünkü umûmü'l-belvâ, ictehadî meselelerle ilgili sorumlulukların yerine getirilmesinde karşı karşıya kalınan zorlukların ve sıkıntıların giderilmesine yönelik konularda başvurulmuş bir kâide olduğundan naslarla çelişen meşakkatler dikkate alınmaz.³⁸

4. Umûmü'l-belvâ, mâsiyet kabul edilen bir hususta olmamalıdır. Zira ruhsatlar günah olan işlere bağlanmaz. Buna göre, birini öldürmek, kumar oynamak, içki içmek, hırsızlık ve gasp yapmak gibi mâsiyet işlemek için yola çıkan kimse ruhsattan faydalanamaz. Zira ruhsat, hukukun tanıdığı bir kolaylıktır, günah işlenerek elde edilemez.³⁹

4. Umûmü'l-Belvâ İle Kolaylaştırılan Fıkhî Konular

İslam hukukunun temel prensiplerinden biri de fıkhî meselelerde zorluğu kaldırıp kolaylaştırmaktır. Daha önce geçen ayetler ve Hz. Peygamber'in, "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın"⁴⁰ hadisi buna işaret etmektedir. Binaenaleyh zaruret, maslahat ve ihtiyaç durumlarında dinî hükümleri kolaylaştırmak, yükümlülüğü hafifletmek ya da ortadan kaldırmak gerekir. Ancak kolaylaştırmaktan maksat haram ve yasakları mubahlaştırmak değil, iş ve ibadet gibi hususlardaki sıkıntıyı gidermektir.

İslam hukukçuları, fıkhî meseleleri kolaylaştıran sebepleri; "sefer, hastalık, ikrah, unutma, cehalet, zorluk ve umûmü'l-belvâ" şeklinde zikretmektedirler.⁴¹ İslam hukukçularının zikrettiği kolaylaştırma sebeplerinden biri de umûmü'l-belvâdır.

Klasik fıkıh kaynaklarında umûmü'l-belvâ sebebiyle kolaylaştırılan fıkhî hükümlerle alakalı olarak daha çok temizlikle ilgili örnekler verilmekle birlikte ibadet, alışveriş, aile hukuku, borçlar ve ceza hukuku, şahitlik gibi konularda da örnekler bulunmaktadır. Ancak umûmü'l-belvâ, fûrû-i fıkıh eserlerinde dağınık bir biçimde ele alınmaktadır.

³⁷ Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 347; Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42: 156; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 935; Mecur, *Umûmu'l-Belvâ ve Eseruhu fi'l-Fetvâ*, 29.

³⁸ Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 340; Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42: 156; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 934; Mecur, *Umûmu'l-Belvâ ve Eseruhu fi'l-Fetvâ*, 29.

³⁹ Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 349; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 935.

⁴⁰ Buhârî, "İlim", 11.

⁴¹ Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakat*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan, (y.y. Dâru İbn Affân, 1997), 1: 484; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 77-78; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 75-76; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, "Umûmü'l-belvâ", 31: 7; Halit Çalış, *İslâm'da Kolaylaştırma İlkesi-Azimet Ruhsat İlişkisi-*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 125; Kevârî', *Umumu'l-Belvâ ve Eseruha ala Habari'l-Vahid*, 21; Ahmet Yaman, "Fıkıhın Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvâda Değişim", *Diyanet İlmî Dergi*, 50/2 (2014): 20; Rifat Uslu, "İslam Hukukunda Kolaylık Prensibi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/36, (Şubat 2015): 486.

Bununla birlikte umûmü'l-belvânın mahiyetini ortaya koyacak ve hükümlerin hafifletilmesinde dikkate alınacak fazlaca fikhî örnekler bulunmaktadır. Aynı şekilde geçmişte umûmü'l-belvâdan dolayı fikhî hükmü hafifletilen konular olduğu gibi günümüzde de toplumun tamamı veya çoğunluğu için meşakkate ve sıkıntıya neden olan ve umûmü'l-belvâ kapsamında değerlendirilerek fikhî hükmü hususunda hafifletme yoluna gidilebilecek konular da vardır.⁴²

Şimdi hem klasik dönemde hem de günümüzde var olan ve umûmü'l-belvâdan dolayı kolaylaştırılan fikhî meseleleri ele alalım.

4.1. Necaset ve Temizlik

İslam dini, temizliği imanın bir gereği ve parçası olarak kabul etmektedir.⁴³ Bundan dolayı naslarda temizlik üzerinde ısrarla durulmuş ve bazı ibadetler için ön şart sayılmıştır.⁴⁴ Buna bağlı olarak İslam, başta beden temizliği olmak üzere maddî temizliği dinî mükellefiyet çerçevesinde görmüş; beden, elbise ve çevre temizliği konusunda kişiye birtakım sorumluluklar yüklemiştir. Bununla birlikte necaset ve temizlikle ilgili hususlarda karşılaşılan bazı sıkıntıların giderilmesinde kolaylaştırma veya hafifletme yoluna gitmiştir.⁴⁵

4.1.1. Yollardaki Necasetli Su ve Çamur

İnsanların ulaşım için kullandığı yollar, canlıların necasetleri ile kirlenebilmektedir. Doğal olarak insanlar, günlük işleri için bu yolları kullanmak zorunda olduklarından çoğu zaman caddelerin ve sokakların içine necaset karışmış suyuna, çamuruna maruz kalabilmektedirler. Zira insan, bu yolları kullanırken hayvan atıklarının karıştığı çamurun elbisesine bulaşmasına veya suyun üzerine sıçramasına engel olamaz. Necâset bulaşan elbiseyi yıkamakla mükellef tutulsa bu durum kişiyi sıkıntıya sokar. Bundan dolayı fukahâ, kaçınılması zor olduğundan içine necaset karışmış olsa da yollardaki suyu ve çamuru namaza engel görmemiş, yollardaki suyun, çamurun bulaştığı ya da sıçradığı elbise ile kılınan namazı sahih ve geçerli görmüşlerdir.⁴⁶ Aynı şekilde ayakkabıya

⁴² Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42: 155-156; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 930.

⁴³ Müslim, "Tahâret", 1.

⁴⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, 1: 42; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1: 61; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 1: 59.

⁴⁵ Salim Ögüt, "Tahâret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 382-384.

⁴⁶ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 78; İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 76; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'an metni'l-İknâ'*, 1: 193; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar*, 1: 530-531; Çamrâvî, *es-Sirâcü'l-Vehhâc*, 1: 54; Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 72; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, "Umûmü'l-belvâ", 31: 7; Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42: 155; Yaman, "Fıkhn Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvâda Değişim", 19; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 936.

bulaşan pislik toprağa sürtmekle temizlenmekte ve onunla kılınan namaz da geçerli olmaktadır.⁴⁷ Nitekim “Biriniz mescide geldiği zaman ayakkabısına baksın. Onda bir necaset veya pislik görürse onu silsin ve onlarla namaz kılsın. Çünkü toprak o necâseti temizleyicidir.”⁴⁸ hadisi buna işaret etmektedir.

4.1.2. Kişinin Bedenine ve Elbisesine Sıçrayan İdrar Serpintileri, Necasetlerin Buharı, İnsan ve Hayvan Gazı

Beden ve kıyafet temizliği yani necasetten taharet namazın şartlarından biridir. Dolayısıyla namazın geçerli olması için necasetten temiz olmak gerekir.⁴⁹ İslam hukukçuları, kaçınılması zor olduğu için toplu iğne ucu kadar küçük olup vücut ve elbiseye sıçrayan idrar serpintilerini ve aynı şekilde necasetlerin buharını, toz ve külünü, insan ve hayvan gazını da umûmü'l-belvâ kapsamında değerlendirmiş ve affedilir (معفو عنه) olarak kabul etmişlerdir. Bu tür necasetler beden ya da elbisede bulunması halinde bunlardan sakınmak zor olduğundan fukahâ bu miktarda necaseti namazın sıhhatine engel görmemişlerdir.⁵⁰

4.1.3. Kişinin Bedenine ve Elbisesine Bulaşan Kan, İrin, Meni ve Ağız Suyu

Kan, irin gibi maddeler necistir⁵¹ ve namazın sıhhatine de duruma göre engeldir. Ancak bedene ya da elbiseye bulaşan bu necis maddeler az olursa umûmü'l-belvâ kapsamında değerlendirilmektedir. Aynı şekilde uyuyan kimsenin ağzından gelen az miktardaki sarı su da öyle kabul edilmektedir. Çünkü bunlardan kaçınmak zordur.⁵² Hatta Şafiî hukukçulara göre kan kişinin kendi kanı ise az veya çok olması, insanın vücuduna bulaşsın veya bulaşmasın fark etmeksizin kişi bundan muafır.⁵³ Aynı şekilde kasaplık yapan kimsenin kendini kandan muhafaza etmesi mümkün olmadığından üzerine sıçrayan kanın hükmü umûmü'l-belvâ ile kolaylaştırılmıştır.⁵⁴ Hanefîlere göre meni necistir

⁴⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, 1: 43; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, (Beirut: Dârü'l-fikr, 1991), 1: 44; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “Umûmü'l-belvâ”, 31: 7-8.

⁴⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 88.

⁴⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, 1: 45; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1: 61; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1: 59; Haraşî, *el-Haraşî alâ Muhtasar Halil*, 1: 102.

⁵⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, 1: 45; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 78; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 76; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar*, 1: 528-531; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “Umûmü'l-belvâ”, 31: 7; Ögüt, “Tahâret”, 39: 384.

⁵¹ Ebu İshâk İbrahim b. Ali el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî, *et-Tenbih fi Fur'u Fıkhi's-Şafiî*, (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1996), 21; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1: 43; Ögüt, “Tahâret”, 39: 384.

⁵² Merğînânî, *el-Hidâye*, 1: 44; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 79; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 59; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 78; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 76; Şîrbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1: 215.

⁵³ Şîrbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *el-İknâ' fi halli elfâzi Ebî Şucâ'*, (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1415), 1: 90; Aslan, “Şafiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi”, 935.

⁵⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar*, 1: 528; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “Umûmü'l-belvâ”, 31: 7; Ögüt, “Tahâret”, 39: 384.

ve sıvı haldeyken onu temizlemek için yıkamak gerekir. Ancak kurumuş olan meni ovalamakla temizlenmiş olur.⁵⁵

Bütün bu meseleler, günlük hayatta herkesin karşılaşabileceği hususlardır ve bunlardan da sakınmak zordur. Bu konulardaki sıkıntıyı gidermemek, hayatın insanlar için zorlaşması ve çekilmez olması demektir. Bundan dolayı bu tür sıkıntılar umûmü'l-belvâ kapsamında kolaylaştırılmıştır.

4.1.4. Elbisedeki Bit, Pire, Sinek Gibi Haşeratın Kanları

Bit, pire, sinek gibi gözle pek görülmeyen haşeratın kanından, taşıdığı necis şeylerden sakınmak ve uzak durmak mümkün değildir. Bundan dolayı İslam hukukçuları umûmü'l-belvâ bulunduğunu söyleyerek, kaçınılması mümkün olmayan bit, pire, sinek gibi haşeratın necasetlerinden kişiyi muaf tutmuş, elbiseye bulaşan bu vb. necis şeylerin yıkanmasına gerek olmadığını hükme bağlamıştır.⁵⁶

4.1.5. Kuyu, Havuz veya Su Deposuna Bir Necasetin ya da Hayvanın Düşmesi

İslam hukukçuları, kuyu, havuz ve depo sularının sağlık kurallarına uygun olacak şekilde korunması, temiz tutulması, içine bir pislik düştüğünde ise temizleme yolları üzerinde önemle durmuşlardır.⁵⁷ Fukahâ, içine pislik düşmüş olan bir kuyu, havuz veya deponun temizlenmesi veya temiz sayılması için bazı ölçüler belirlemiştir. Bu ölçülerden biri, kuyu veya depoyu büyük veya küçük havuz hükmünde kabul edip içine bir necaset veya hayvan düşmesi durumunda boşaltılacak su miktarını ve temiz sayılıp sayılmamasını buna göre belirlemektir.⁵⁸

İçine necaset veya hayvan düşmüş kuyu, havuz ya da su depoları umûmü'l-belvâ kabilinden düşen pisliğin durumuna göre sularının bir miktarı boşaltmakla temizlenmiş kabul edilmektedir.⁵⁹ İslam hukukçuları, kuyu, havuz veya su deposuna bir hayvan düşüp öldüğünde ya da pis bir madde karıştığında hayvanın küçük, orta veya iri

⁵⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, 1: 43; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 1: 44; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 44; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar*, 1: 514.

⁵⁶ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1: 60; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 68; Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, thk. Teysîr Fâik Ahmed Mahmud, (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslamiyye, 1405), 3: 169; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 78; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 76; Haraşî, *el-Haraşî alâ Muhtasar Halîl*, 1: 81; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 46; Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 109-110; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, "Umûmü'l-belvâ", 31: 7; Baktır, "Umûmü'l-Belvâ", 42: 155; Aslan, "*Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi*", 933.

⁵⁷ Hüseyin Kayapınar, "Kuyular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 26: 512.

⁵⁸ Komisyon, *İlmihal*, (Ankara: TDV Yayınları, 2010), I: 192-193.

⁵⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, 1, 26; el-Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâ'ik (Güzelhisârî, Menâfi'u'd-dekâ'ik içinde)*, 16; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar*, 1: 369.

cüsseli olması, etinin yenilir, salyasının temiz olup olmaması, hayvanın düştüğü suda dağılıp dağılmadığı veya suya karışan pisliğin idrar, şarap, kan gibi ağır pislik hükmünde olup olmadığını göz önünde bulundurarak kuyu, havuz ve su depolarından 20, 30, 40 kova su çıkarmaktan, suyunun tamamının boşaltılmasına kadar aşamalı bir temizleme usulü önermişlerdir. Ayrıca kuyunun tabanından sürekli su kaynaması sebebiyle tamamını boşaltmak mümkün olmadığı durumlarda ise 200 ile 300 kova su veya tahminen kuyuda bulunan miktarda su çıkarılarak temizleneceğini hükme bağlamışlardır.⁶⁰

Suyun teminindeki veya boşaltılmasındaki zorluklara binaen suyu necis olmuş kuyu, havuz ve su depolarının sularından bir miktar boşaltınca temiz sayılması umûmü'l-belvâ'dan dolayıdır. Bütün bu ölçüler, hükmün umûmü'l-belvâ ile kolaylaştırılmasına işaret etmektedir. Ancak İslam hukukçuları her ne kadar bu ölçüleri vermişlerse de günümüzde kuyu, havuz ve su depolarına pis bir maddenin karışması halinde teknik imkânlardan da faydalanmak gerekir. Ayrıca sularının mümkün olduğu ölçüde boşaltılması, suyun laboratuvar tahlilinin yaptırılması ve arındırıcı maddeler kullanılarak sağlık bakımından yeterli temizliğin sağlanması gerekir.⁶¹

4.1.6. Sütün İçine Hayvan Gübresi Düşmesi

Sütün içine koyun, keçi, deve gibi hayvanların gübresi düşer de gübre sütün içinde dağılmadan dışarı atılırsa süt necis olmaz.⁶² Çünkü bu konu umûmü'l-belvâ ile kolaylaştırılmıştır. Zira hayvan sağıldığında gübresinin bir kısmının sütün içerisine düşmesi kaçınılmazdır. Böyle bir durumda en ufak gübre düştüğünde sütü necis yapardı sağılan süt çoğu zaman dökülmek zorunda kalırdı. Bu da hayvan sahibine sıkıntı ve maddi bir zarar olurdu. Bundan dolayı sütün içerisine düşen hayvan gübresi sütün içine dağılmadan çıkarılıp atılırsa umûmü'l-belvâ ile süt temiz kabul edilir.

4.1.7. Eti Yenen ve Yenmeyen Kuşların Pisliği

Umûmü'l-belvâ'nın hükmünü kolaylaştırdığı bir başka husus kuşların necasetidir.⁶³ Necaset, namaza engel olduğundan ve temizlenmesi gerektiğinden İslam hukukçuları, kuşların necasetini de ele almış ve değerlendirmişlerdir. İslam hukukçuları, sakınmanın zor olduğu kuşların pisliğini de eti yenen ve yenmeyenler olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar.⁶⁴ Fukahâya göre, eti yenen kuşların pisliği temizdir ve bu pislikle kılı-

⁶⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, 1: 28; Kayapınar, "Kuyular", 26: 512.

⁶¹ Kayapınar, "Kuyular", 26: 513.

⁶² İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 76.

⁶³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî*, (Dımaşk: İdâretu't-Tibâ'a el-Müniriyye, ts.), 2: 550; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, 3: 169; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 78; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 76; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 1: 525.

⁶⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 76.

nan namaz sahihtir.⁶⁵ Eti yenmeyen kuşların pisliği ise hafif necasettir. Hafif olan necaset, bir uzva ya da elbisenin bir kısmına bulaşınca, bu kısmın veya uzvun dörtte biri kadarı olursa namaza zarar vermez.⁶⁶ Ancak uzvun ya da elbisenin dörtte birinden fazlasına bulaşması halinde ise namaz geçerli olmaz.

4.2. İbadet

İnsanın, ibadet (kulluk) sorumluluğu vardır. "İnsanları ve cinleri ancak bana ibadet etmek için yarattım."⁶⁷ emri buna işaret etmektedir. Kulun rabbine karşı görevi olan bu ibadetlerde temel ilkelerden birisi de ibadetin "kolaylık ve güç yetirebilirlik" temeline dayanmasıdır. Nitekim "Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez."⁶⁸, "Allah kimseye gücünün üstünde sorumluluk yüklemeyiz."⁶⁹ nasları bunun delilleridir. Ayrıca Hz. peygamber bir hususta kolay ve zor arasında karar vereceği zaman haram olmadığı sürece tercihini her zaman kolaydan yana kullanırdı.⁷⁰

Bu naslardan hareketle İslam hukukçuları başta namaz, oruç, hac olmak üzere ibadetlerde umûmü'l-belvâyı dikkate almışlardır.

4.2.1. Cuma Namazı

Cuma namazı, belli şartları taşıyanlara farz olan bir ibadettir.⁷¹ Sahih olması için de bazı şartlar vardır, o şartlardan biri de cuma namazının bir yerleşim biriminde herkeşe açık bir camide ya da cami hükmündeki bir yerde kılınmasıdır.⁷²

Cuma, aynı zamanda "toplanmak, bir araya gelmek" anlamı taşımaktadır ki, hikmet ve gayelerinden biri Müslümanları bir araya getirmek ve birliği sağlamaktır.⁷³ Hz. Peygamber ile Hulefâ-ı Râşidîn döneminde cuma namazı bu gaye ile tek bir camide kılınmaktaydı.⁷⁴ Fakat zamanla şehirlerin büyümesi ve cemaatin çoğalması ile birlikte cumayı tek bir camide kılma imkânı kalmadığından fukahâ cumanın birden fazla camiye kılınıp kılınamayacağını tartışmıştır. Âlimler, bütün cemaatin tek bir camiye sığması halinde ikinci bir camide cuma namazı kılınamayacağı kanaatindeydi. Fakat bütün ce-

⁶⁵ İbn Nüceym, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, 1: 76; İbn Âbidîn, **Reddu'l-muhtar**, 1: 525.

⁶⁶ Merğînânî, **el-Hidâye**, 1: 44; Öğüt, "Tahâret", 39: 383.

⁶⁷ ez-Zâriyât 51/56.

⁶⁸ el-Bakara 2/185.

⁶⁹ el-Bakara 2/286.

⁷⁰ Buhârî, "Hudûd", 11; Müslim, "Fedâil", 77.

⁷¹ Kasânî, **Bedâiu's-Sanâi'**, 2: 186; İbn Rüşd, **Bidâyetu'l-müctehid**, 148; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, 2: 143; Nevevî, **el-Mecmû'**, 4: 483; Şirbînî, **Muğnî'l-muhtâc**, 1: 611; İbn Âbidîn, **Reddu'l-muhtar**, 3: 3.

⁷² İbn Âbidîn, **Reddu'l-muhtar**, 3: 5-7.

⁷³ Şirbînî, **Muğnî'l-muhtâc**, 1: 620.

⁷⁴ Şirâzî, **el-Mühezzeb**, 1: 117; Şemsü'l-Eimme Serahsî, **el-Mebsût**, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 2: 174; Şirbînî, **Muğnî'l-muhtâc**, 1, 620; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 936.

maatin tek bir camide sığamadığı durumlarda ikinci veya daha fazla camide cuma namazının kılınması umûmü'l-belvâdan dolayı caiz ve sahih kabul etmişlerdir.⁷⁵ Ancak umûmü'l-belvâ ile hükmü kolaylaştırıp ihtiyaç halinde birden fazla camide cuma namazı kılma hususunda görüş belirten fukahâ, ihtiyat mahiyetinde bazıları (Hanefiler) zuhr-i âhir namazını, bazıları da (Şafiîler) öğle namazını iade etmeyi ihdas etmiştir.⁷⁶

İslam'ın şiarlarından olan cuma namazı ile ilgili bir başka konu cana, mala yönelik bir tehlike veya hastalık gibi mazeret durumlarında, mükellefin namaza gitmeyebilmesidir.⁷⁷ Buna göre cuma namazına gittiği takdirde canına, malına bir zarar gelme ihtimali olan kimsenin ya da hastalığının artmasından veya uzamasından endişe eden hasta kişinin, hastanın oruç tutmayabilme ruhsatı misali cuma namazına gitmeme ruhsatı vardır. Aynı şekilde hayatın korunmasına yönelik önlem bağlamında bulaşıcı hastalık da cuma namazını kılmamak için şer'i bir mazeret olarak kabul edilmektedir.

Günümüzde Koronavirüs (Covid-19) salgını baş göstermiş ve bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel bir salgın olarak ilan edilen ve şuan itibari ile tedavisi bulunmadığından dünya genelinde milyonları aşan vaka sayısına ulaşan ve yüz binlerce ölüme sebep olan bu virüs, Müslümanları da başta sağlık ve ibadet olmak üzere olumsuz etkilemiştir. Hemen hemen bütün İslam ülkeleri, bu virüsten dolayı camilerde toplu ibadeti ve namazı durdurmuş, cuma namazlarını ertelemiştir. Aynı şekilde umre ziyaretleri iptal edilmiş, Kâbe'de tavaf durdurulmuştur. Söz konusu virüs, insandan insana hızlı bir şekilde yayılıp salgın haline geldiğinden, bu virüse yakalananlar aynı ortamda bulunan diğer kişiler için bir tehlike oluşturduğundan, dahası toplu mekânlar virüsün yayılmasına uygun bir zemin hazırladığından ülkemizde de Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunun kararı ile cuma namazı başta olmak üzere cami ve mescitlerde cemaatle namaza ara verilmiştir.⁷⁸ Bu karar, insanın hayatını korumayı esas alan ve bazı ibadetlerin yerine getirilmesi için sağlıklı olmayı temel şart kabul eden İslam'ın temel ilkelerine uygundur. Nitekim Hz. Peygamber, salgın hastalık çeşidi olan veba ile ilgili olarak, "bir yerde veba hastalığı çıktığını duyarsanız oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde veba hastalığı çıkarsa o bölgeden de ayrılmayınız"⁷⁹, "bulaşıcı hastalık taşıyan kişi, sağlam kişinin yanına gitmesin."⁸⁰ hadisleri ile

⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 2: 174; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2: 181; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1: 620.

⁷⁶ Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1: 621; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar*, 3: 5; Hayreddin Karaman, "Cuma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 88.

⁷⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 149; Nevevî, *el-Mecmû'*, 4: 489; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1: 611; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar*, 3: 27-29.

⁷⁸ Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı, "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı", erişim: 27. 05. 2020, <https://kurul.diyaret.gov.tr>.

⁷⁹ Buhârî, "Tıp", 30.

⁸⁰ Buhârî, "Tıp", 53.

salgın hastalığa karşı hassas davranmış ve tedbir almanın gereğine işaret etmiştir. Aynı hassasiyeti ve tedbiri Hz. Peygamber'in eylemlerinde de görmekteyiz. Öyle ki Hz. Peygamber, kendisine biat etmek üzere Medine'ye gelmekte olan Sakîf kabilesi heyetinde cüzzamlı bir hastanın bulunduğunu öğrenince ona haber göndererek, biatının kabul edildiğini bildirmiş ve geri dönmesini istemiştir.⁸¹ Böylece Hz. Peygamber bulaşıcı hastalığa yakalanmış olanlarla yakın temas kurmaktan uzak durmuştur.

Bundan dolayı virüsün yayılma tehlikesi ortadan kalkıncaya kadar başta cuma namazı olmak üzere camilerde cemaatle namaza ara verilmesi hükmün kolaylaştırılmasıdır. Hükmü hafifletmemek yani cuma namazının virüs zamanında da kılınmasını istemek, koruma altına alınan hayatın tehlikeye atılması anlamına gelir ki bu da İslam'ın insan hayatına verdiği değere uygun düşmemektedir. Onun için zarurete binaen hükmü umûmü'l-belvâ ile kolaylaştırmak gerekir. Bu bağlamda kurulun aldığı bu karar, insan hayatına zarar verme tehlikesini bertaraf ettiği için yerinde ve doğru bir karardır.

4.2.2. Oruç

Oruç ibadeti, İslam'ın üzerine inşa edildiği⁸² farz olan temel ibadetlerden birisidir.⁸³ Oruç ibadetinin temel esprisi ya da rüknü imsaktır. Yani ibadet niyetiyle imsak vaktinden iftar vaktine kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmaktır.⁸⁴

Orucun temel unsuru ve anlamı, yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak olduğu için, bu anlama gelecek davranışlar orucun bozulmasına sebep olur. Ayrıca yemek ve içmek, yenilip içilmesi mûtat olan her şeyi içine almaktadır. Aynı şekilde sigara, nargile gibi keyif veren maddeler de oruç yasakları kapsamına girmekte ve orucu bozmaktadır.⁸⁵ Ancak yeme içme maksadı olmaksızın kaçınılması mümkün olmayan toz, duman, buhar, hava gibi bir nesnenin vücudun içine girmesi veya boğaza kaçan sineğin yutulması ile oruç bozulmaz. Çünkü bu nesnelere umûmü'l-belvâ vardır ve bunlardan sakınmak herkes için zordur, dolayısıyla orucu bozmaz. Bu hüküm de istihsana dayanmakta ve umûmü'l-belvâ ile kolaylaştırılmaktadır.⁸⁶

⁸¹ Müslim, "Selâm", 126.

⁸² Buhârî, "İmân", 1.

⁸³ el-Bakara 2/183.

⁸⁴ Şîrâzî, **el-Mühezzeb**, 1: 181-182; Kasânî, **Bedâiu's-Sanâi'**, 2: 90; Merğînânî, **el-Hidâye**, 1: 146; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, 267; İbn Âbidîn, **Reddu'l-muhtar**, 3: 330; Dönmez, "Oruç", 33: 419.

⁸⁵ Dönmez, "Oruç", 33: 422.

⁸⁶ Şîrâzî, **el-Mühezzeb**, 1: 183; Kasânî, **Bedâiu's-Sanâi'**, 2: 90; İbn Kudâme, **el-Muğni**, 3: 36; Karâfî, **ez-Zahîre**, 2: 507; Şîrbînî, **Muğni'l-muhtâc**, 2: 196; Haraşî, **el-Haraşî alâ Muhtasar Halîl**, 2: 258; Devserî, **Umûmü'l belvâ**, 72; Dönmez, "Oruç", 33: 423. Yaman, "Fıkıhın Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvâda Değişim", 19.

4.2.3. Hac/Tavaf

Hac ibadeti, İslam'ın beş esasından biri olup, şartlarını taşıyanlara farz olan bir ibadettir. Sağlıklı olmak ve yol güvenliği bu şartlardandır. Hac, beden ile yapılan ve meşakkatli olan bir ibadet olduğundan, sağlıklı olmak hac için şart koşulmuştur. Aynı şekilde hacı olmak için haccın mekânı olan Mekke'ye dünyanın farklı şehir ve ülkelerinden gelmek zorunda olduğundan yol emniyeti haccın şartlarından sayılmıştır. Hacca gidecek kişinin, sağlığının yerinde olmaması halinde, oruç ibadetinde olduğu gibi hacca gitmeme veya erteleme ruhsatı vardır. Hac yolunda savaş, terör, düşman gibi yolun emniyetini ortadan kaldıran bir durum meydana gelirse hac ibadetinin şartlarından biri gerçekleşmediğinden haccın edası farz olmaktan çıkar, gitmeme veya erteleme ruhsatı söz konusu olur. Nitekim geçmişte yol emniyeti olmadığından bazı ülkelerdeki Müslümanlar hacca gidememiştir.⁸⁷ Aynı şekilde bazı dönemlerde salgın hastalıklarından dolayı hac ertelenmiş veya gidilememiştir.⁸⁸

Daha öncede geçtiği gibi günümüzde var olan ve Dünya Sağlık Örgütünün küresel salgın kabul ettiği Koronavirüs (Covid-19) salgınından dolayı camiler ibadete kapatılmış, cuma namazları ertelenmiş, umre ziyaretleri iptal edilmiş, Kâbe'de tavaf durdurulmuştur. Salgın sebebi ile muhtemelen bu yıl (2020) hac ibadeti de yapılamayacaktır. Cuma namazı gibi hac ibadetinin de koronavirüsten dolayı ertelenmesi insanın sağlığını korumak için İslam hukuku açısından uygundur. Zira milyonlarca insan hac mevsiminde farklı ülkelerden Mekke'ye gelecek, Kâbe'de tavaf, Arafat'ta vakfe yapacaktır. Hac bitiminde ise, bir o kadar insan ülkesine geri dönecektir. Bu kadar kişinin Mekke'ye intikali ve oradan tekrar ülkelerine dönüşü, virüsü başkasından kapma veya başkasına bulaştırma anlamında ciddi bir risktir. Bu durum milyonlarca insanın sağlığını ve hayatını tehlikeye atmak olur ki bu da, "kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın"⁸⁹, "İslam'da zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur."⁹⁰ Naslarına ve yukarıda cuma namazı kısmında veba salgını hakkında zikredilen Hz. Peygamberin hadisleri⁹¹ ile uygulamasına⁹² uygun düşmemektedir. Bu bağlamda cuma namazının ertelenmesi için kabul edilen şer'i gerekçeler aynı şekilde hac ibadetinin ertelenmesi için de geçerli olmalı ve hüküm zarurete binaen umûmü'l-belvâ ile kolaylaştırılıp ertelenmelidir. Salgın, sa-

⁸⁷ Mustafa Öz, "Ebû Tâhir el-Cennâbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 372; Abdülkerim Özyayın, "Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 399.

⁸⁸ Bk. Yüksel Macit, <https://youtu.be/BK85yHjd3A4>; <https://youtu.be/S4-CU4YhOWY>, erişim: 31. 05. 2020.

⁸⁹ el-Bakara 2/195.

⁹⁰ İbn Mâce, "Ahkâm", 17.

⁹¹ Buhârî, "Tıp", 30, 53.

⁹² Müslim, "Selâm", 126.

vaş, terör gibi haccın ifasını engelleyen hususların uzun sürmesi halinde ise,⁹³ kişinin kendisinden kaynaklanan sıkıntılar, engeller olmadığından ve Allah, kimseye gücünün üstünde bir yük yüklemeyiz⁹⁴ gerekçesinden hareketle, kişinin dini bir mesuliyeti olmaz. Söz konusu engeller kalktığı anda ise, imkân bulduğu anda kişi hac ibadetini eda etmelidir. Bunun yanında hac, beden ile yapılan bir ibadet olduğundan vekâlet ile de yerine getirilmesi mümkündür. Kişinin sağlığı ve yol emniyeti hacca gitmesine imkân vermiyorsa, hac sorumluluğu düştüğünden kişinin bizzat gitmesi veya vekil göndermesi de gerekmez. Buna rağmen kendisi gitse ya da vekil gönderse hac ibadeti ifa edilmiş olur. Buna göre salgın, savaş, terör gibi durumlarda kişinin sağlığı ve hayatı tehlikeye girmesi söz konusu olduğundan, sağlık ve yol emniyeti şartlarında olduğu gibi ruhsat olarak hükmü hafifletmek ve haccı ertelemek gerekir.

Hac ile ilgili bir başka husus metâf alanıdır. Hac ve Umre ibadetinin rükünlerinden birisi de Mescid-i Haram'ın içinde bulunan Kâbe'yi tavaf etmektir.⁹⁵ Tavafın yapıldığı alana ise metâf denilir.⁹⁶ Tavafın geçerli olabilmesi için Mescid-i Haram'ın içinde yapılması gerekir. Mescid-i Haram'ın dışında dolaşmak tavaf sayılmaz. Mescid-i Harâm'ın içinde olmak şartıyla, daha geniş devir yapılarak metâfin dışından da yapılan tavaf geçerlidir.⁹⁷

Günümüzde hac ve umreye gidenlerin izdihamından dolayı metâf alanı yeterli gelmemektedir. Bundan dolayı Kâbe'nin etrafında, Mescid-i Harâm'ın içinde tavaf için katlar inşa edilmiştir. Cuma namazını tek bir camide kılma imkânı kalmadığından birden fazla camide cumayı eda etme örneğinde olduğu gibi bütün hacıların veya umrecilerin aynı anda tavaf alanında tavaf etme imkânları kalmadığından umûmü'l-belvâ bından inşa edilen üst katlarda tavaf etmeleri caizdir ve yapılan tavaf da geçerlidir.⁹⁸

4.2.4. Küçük Çocukların Kur'an'a Abdestsiz Dokunmaları

⁹³ Hac ibadetinin ifasını engelleyen hususların uzun süre devam etmesi halinde haccın ertelenmesi ruhsatı dışında farklı görüşlere ilişkin bir değerlendirme için bk. Yüksel Macit, <https://youtu.be/BK85yHjd3A4>; <https://youtu.be/S4-CU4YhOWY>, erişim: 31. 05. 2020.

⁹⁴ el-Bakara 2/286.

⁹⁵ İbn Âbidîn, **Reddu'l-muhtar**, 3: 469; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Kâbe", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 21.

⁹⁶ Salim Öğüt, "Tavaf", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 40: 178.

⁹⁷ Nevevî, **el-Mecmû'**, 8: 39; Karâfî, **ez-Zahîre**, 3: 241; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, **el-Bahru'r -râ'ik Şerhu Kenzi'd-dekâ'ik**, 2: 353; Şirbînî, **Muğni'l-muhtâc**, 2: 308; İbn Âbidîn, **Reddu'l muhtar**, 3: 509; Komisyon, **İlmihal**, 1: 529.

⁹⁸ Nevevî, **el-Mecmû'**, 8: 39; Karâfî, **ez-Zahîre**, 3: 241; İbn Nüceym, **el-Bahru'r -râ'ik**, 2: 353; Şirbînî, **Muğni'l-muhtâc**, 2: 308; İbn Âbidîn, **Reddu'l muhtar**, 3: 509; Devserî, **Umûmü'l belvâ**, 436-437; Komisyon, **İlmihal**, 1: 529.

Allah'ın kelamı ve kitabı olan Kur'an'a saygı göstermek her Müslümanın görevidir. Bu saygının en önemli boyutlarından biri de mushafa abdestli dokunmaktır. Nitekim "Ona temiz olanların dışında kimse dokunamaz."⁹⁹ Ayeti de buna işaret etmektedir. Buradan hareketle mushafı tutacak veya dokunacak kimsenin abdestli olması gerekir. Nitekim fukahâ, mushafa abdestsiz bir şekilde dokunulamayacağı ve yine onun abdestsiz olarak taşınamayacağı hususunda ittifak etmiştir.¹⁰⁰ Ancak İslam hukukçuları, küçük çocuğu bu yasaktan istisna etmiş ve onun abdestsiz Kur'an'a dokunmasında ve okumasında bir beis görmemişlerdir. Çünkü çocuklar mükellef değildir, bir de bunda bir zaruret vardır. Zira çocuklara her Kur'an okuyacakları zaman abdest almaları emredilse, şüphesiz ki bu, onlara ağır ve zor gelecektir. Çocuklara Kur'an-ı sevdirmek ve okumalarına teşvik etmek ve sıkıntıya sokmamak adına İslam hukukçuları bu emri ve yaşağı mükellef olmayan çocuklara umûmü'l-belvâ ilkesi ile kolaylaştırarak onların abdestsiz Kur'an'a dokunabileceklerini hükme bağlamışlardır.¹⁰¹

Umûmü'l-belvâ ilkesi ile kolaylaştırılan bu hüküm özellikle Kur'an talimi, hafızlık yapan, İmam-Hatip okullarında eğitim alan öğrenciler için önemli bir sıkıntıyı ortadan kaldırmaktadır. Çünkü Kur'an talimi yapan çocuklar devamlı ona dokunmak durumundadırlar ve bu durum günde çok defa tekrar etmektedir. Şayet çocuklar da mükellefler gibi abdestli olmakla sorumlu tutulmuş olsalardı sıkıntı olur, talim ve hafızlıkları da zorlaşırdı. Bundan dolayı çocukların Kur'an'a dokunabilmeleri veya onu tutabilmeleri için abdestli olmaları şart koşulmamıştır.¹⁰²

4.3. Bey'/Alışveriş

Umûmü'l-belvâ ilkesinin hükmünü kolaylaştırdığı alanlardan birisi de bey' konusudur. İslam hukukunda aldanmaya ve ihtilaflara sebebiyet vermemek için prensip olarak alışveriş yapılırken akde konu olan malın akit esnasında mevcut ve teslimi mümkün olması gerekir. Akit vaktinde mevcut olmayan ve teslimi mümkün bulunmayan malın satışı ise caiz değildir.¹⁰³ Ancak akit anında mevcut olmadığı halde ileride varlığı adeten mümkün olan şeylerin satılması insanların genel ihtiyacına binaen umûmü'l-

⁹⁹ el-Vâkıa 56/79.

¹⁰⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, 1: 39; İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-müctehid*, 45; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 168; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1: 109.

¹⁰¹ İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-müctehid*, 45; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 78; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1: 125; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 1: 77.

¹⁰² Aslan, "*Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi*", 933.

¹⁰³ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 1: 262-263; Kasânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 6: 542; Nevevî, *el-Mecmû'*, 9: 149; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 2: 159; Orhan Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, (Konya: Tekin Kitabevi, 2016), 53-56; Ahmet Yaman-Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, (İstanbul: İFAV, 2014), 255; Ali Bardakoğlu, "Bey'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 15-16.

belvâ ile hükmü kolaylaştırılmış ve bundan istisna edilmiştir. Çünkü bu tür akitlere ihtiyaç duyulmaktadır. Selem ve istisnâ akitleri bunun en açık örnekleridir.¹⁰⁴

4.3.1. Selem Akdi

Selem akdi; bedel peşin, mal vadeli şeklinde yapılan bir satım akdidir. Bir başka ifade ile para peşin, mal veresiye şeklinde yapılan bir akittir.¹⁰⁵ Selem akdi, aslında İslam hukukundaki genel bey' kurallarına aykırıdır. Çünkü akit esnasında malın mevcut olması gerekir ancak selem akdinde üzerine akit yapılan mal satım vaktinde ortada yoktur. Satılan mal, akit esnasında ortada olmadığı için akdin genel kurallarına göre geçersiz olması gerekir.¹⁰⁶ Ancak İslam hukukçuları, toplumun ihtiyacından ve "Ey iman edenler! Belli bir zamana kadar birbirinize borçlandığınız zaman, onu yazınız."¹⁰⁷ ve "Kim bir şeyde selem akdi yaparsa; belirli ölçüde, belirli tartıda ve belirli zamana kadar yapsın."¹⁰⁸ naslarından hareketle, selem akdini "madûmun satılması" yasağından istisna ederek miktarı, niteliği ve vadesi belli olmak şartıyla istihsanen caiz kabul etmişlerdir.¹⁰⁹

İslam hukuku, ticaret hayatında toplumun ihtiyaçlarını dikkate alarak belirli bir takım prensipler koymuştur. Kolaylaştırma da bu prensiplerden biridir. Selem akdi de bu prensiple geçerli kabul edilmiştir. Zira bu akit sahih olmamış olsaydı ticari faaliyette bulunan kişilerin sıkıntı ve zorlukla karşılaşmaları kaçınılmaz olurdu. Bu durum hem ticari hem de sosyal hayatı zorlaştıracağı için selem akdi kolaylaştırılmıştır.¹¹⁰

4.3.2. İstisnâ Akdi

İstisnâ akdi; bir kişinin ücret karşılığında nitelikleri önceden belirlenmiş bir eseri imal etmesi için yapılan bir sözleşmedir.¹¹¹ Bir başka ifade ile sipariş akdidir¹¹² ki Mecel-

¹⁰⁴ İsmail Bilgili, "İslam Hukukunda Ma'Dûm'un Satışı", *İHAD*, 8, (2006): 217.

¹⁰⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4: 338; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3: 5; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar*, 7: 454; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 135; Bilal Aybakan, "Selem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 402; Hatice Kübra Kahya, *İslam Borçlar Hukukunda Selem Akdi*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012), 11-16.

¹⁰⁶ İbn Nüceym, *el-Bahru'r -râ'ik*, 6: 169; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 135-136; Kahya, *İslam Borçlar Hukukunda Selem Akdi*, 25.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/282.

¹⁰⁸ Buhârî, "Selem", 2; Müslim, "Müsakat", 128.

¹⁰⁹ Kasânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 7: 100; Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 71-75; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4: 338; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2: 40-41; İbn Nüceym, *el-Bahru'r -râ'ik*, 6: 168-169; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3: 5; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2: 163; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 135-138; Bardakoğlu, "Bey", 6: 16; Aybakan, "Selem", 36: 403-404; Kahya, *İslam Borçlar Hukukunda Selem Akdi*, 25.

¹¹⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4, 338; Eser, "İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmu'l-Belvâ İstihsan İlişkisi", 92.

¹¹¹ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fethu'kâdir*, (Beirut: Dâru'l-fikr, ts.), 16: 23; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 7: 474; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 140; İbrahim Çalışkan, "İstisnâ Akdinin Mahiyeti ve Unsurları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31, (1989): 349; Ahmet Akman, "İslâm

le'de "bir şey yapmak üzere ehl-i san'at ile akd-i mukavele etmek"¹¹³ şeklinde tanımlanmıştır.

İstisnâ akdini, Hanefi hukukçular selem akdinden müstakil, Mâlikî ve Şâfiî hukukçular ise selem akdi kapsamında değerlendirmektedir.¹¹⁴ Fakat bu akdi selem akdinden ayrı kabul edenler de selem akdi ile aynı kapsamda kabul edenler de üzerine akit yapılan mal, selem akdinde olduğu gibi ortada olmadığı için kıyasa aykırı olmasına rağmen toplumun ihtiyacına binaen caiz kabul etmişlerdir.¹¹⁵

İslam hukukunda, kişinin henüz sahibi olmadığı bir malı satmasının tarafları beklenmedik zarar ve sıkıntıya sokabileceği mülâhazasıyla akit esnasında mevcut olmayan malın satımı yasaklanmıştır. Ancak nitelikleri ve teslim zamanı belirlenmiş mislî malların peşin para ile satışının câiz olduğu konusunda mezhepler görüş birliğine varmışlar ve bu satım türü "selem" adıyla doktrinde yerini almıştır. İstisnâ da bu çerçevede bir akit görünümündedir.¹¹⁶

4.3.3. Meyve ve Sebze Dalında Satmak

İslam hukukunda, alışveriş sırasında tarafların neyi, nasıl ve hangi şartlarda satıldığını ve aldığını bilmesi esastır. Belirsizlik ve risk unsuru taşıyan akitler ise geçersiz kabul edilmiştir.¹¹⁷ Bunun sebebi haksız yere başkasının malını yemeye mâni olmayı ve insanlar arasında çıkabilecek çekişmeyi engellemektir.¹¹⁸ Meyve ve sebze dalında satmak da bir belirsizlik ve risk unsuru taşıdığından İslam hukukçuları tarafından tartışılmıştır.¹¹⁹

Borçlar Hukukunda İstisnâ (Eser) Sözleşmesi (Türk Hukuku ile Mukayeseli)", *The Journal of Social Science*, 3/5, (2019): 2.

¹¹² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'kâdîr*, XVI: 23; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, "Umûmî'l-belvâ", 31: 8; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 141.

¹¹³ Mecelle, md. 124.

¹¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1393), 3: 124; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2: 46; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 7: 474; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Şerhi'l-Kebîr*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 3: 217; Hamza Aktan, "İstisnâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 393; Ali Osman Çakmak, *İslam Hukukunda İstisnâ Akdi*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011), 9.

¹¹⁵ Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2: 46; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'kâdîr*, 16: 23; el-Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâ'ik (Güzel-hisârî, Menâfi'u'd-dekâ'ik içinde)*, 15; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II: 166; Aktan, "İstisnâ", 23: 393; Çalışkan, "İstisnâ Akdinin Mahiyeti ve Unsurları", 356.

¹¹⁶ Aktan, "İstisnâ", 23: 393-394.

¹¹⁷ Komisyon, *İlmihal*, II: 367-368; Bardakoğlu, "Bey", 6: 16.

¹¹⁸ Bardakoğlu, "Bey", 6: 16; Bilgili, "İslam Hukukunda Ma'Dûm'un Satışı", 220-221.

¹¹⁹ Mahmut Samar, *İslami Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019), 120.

Hız. Peygamber'in; "Olgunlaşmamış meyve ve sebze dalında satmayın."¹²⁰ hadisinden hareketle İslam hukukçuları, bir bahçenin gelecek senelerdeki meyvelerini şimdiden satmayı veya aynı yıl içinde ancak henüz dalında ortaya çıkmamış ürününü satmayı caiz görmemiştir.¹²¹ Çünkü gelecek senelerde ağaçların çiçek açıp açmayacağı meçhuldür. Bunun yanında afetler sebebiyle ağaçların heder olup meyve verememesi tehlikesi de söz konusudur. Bu gerekçelerden dolayı müşteriye ürünü teslim edememe ihtimali olduğundan İslam hukukçuları bu alışverişi caiz görmemişlerdir.¹²² Ancak dalında olgunlaşmış meyve ve sebze satmanın caiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.¹²³

Ürünün dalında oluşmasından sonra ama olgunlaşmadan satımı hususunda fakahâ ihtilaf etmekle birlikte, genel kanaat belirli şartlara uymak kaydıyla caiz olduğu yönündedir. Çünkü her ne kadar olgunlaşmamış olsa da bu ürünler insanlar için yiyecek, hayvanlar için de yem olarak kullanılabilir durumda olduğundan bu durumdaki sebze ve meyveler, kendilerinden yararlanan ve değer taşıyan bir mal olarak kabul edilir ve satımı da caizdir.¹²⁴ İslam hukukçuları, bu tür muamelelere her zaman ihtiyaç duyulduğundan ve meşru kabul edilmediğinde zorluk ve meşakkate sebep olacağından hükmü *umûmü'l-belvâ* ile kolaylaştırmış ve caiz görmüştür.¹²⁵

4.3.4. Teâtî ile Alım-Satım Yapmak

İki taraflı hukukî işlemlerin meydana gelmesi, kural olarak karşılıklı ve birbirine uygun iki iradenin açıklanmasına ve bunların irtibatına bağlıdır. Bundan dolayı da akitler, biri "icab" diğeri "kabul" adını alan ve birbirine uygun olan iki irade beyanı ile hukukî varlık kazanır.¹²⁶

Bir satım akdinde irade beyanı, tarafların akit yapma rızalarını dışa yansıtmalarıdır. İslam hukukunda irade beyanı yani icab ve kabul "söz" ile yapılmaktadır. Ancak rızaya delâletleri kesin olmak şartıyla söz dışında, yazışma, işaret vb. şekillerle de irade beyanında bulunulabileceği kabul edilmektedir. Aynı şekilde "sözlü bir irade beyanı

¹²⁰ Buhârî, "Büyü", 85; Ebû Dâvûd, "Büyü", 22.

¹²¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1: 262; İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-müctehid*, 557; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 7: 84-85; Komisyon, *İlmihal*, 2: 368; Bardakoğlu, "Bey", 6: 15; Bilgili, "İslam Hukukunda Ma'Dûm'un Satışı", 223.

¹²² Bilgili, "İslam Hukukunda Ma'Dûm'un Satışı", 223.

¹²³ Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 27; İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-müctehid*, 557; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2: 566; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 7: 85; Bilgili, "İslam Hukukunda Ma'Dûm'un Satışı", 220.

¹²⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 27; İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-müctehid*, 267; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2: 7; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2: 160.

¹²⁵ Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 382.

¹²⁶ H. Yunus Apaydın, "İrade Beyanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 388.

olmadan, satılmak için konulmuş bir malı alıp bedelini bırakmak" demek olan teâti¹²⁷ ile alım satım yapmak da İslam hukukçularının çoğu tarafından caiz kabul edilmektedir.¹²⁸

Aslında akitlerde irade beyanı prensip olarak söz ile olur. Ancak alım satımda irade beyanını sadece söz ile sınırlandırmak insanları sıkıntıya sokar, ticareti engeller ve ekonomi çarkının dönmesine engel olur. Çünkü gelişen dünyada artık ticaret ya da alış-veriş sadece karşılıklı olarak "sattım-aldım" şeklinde yapılmamaktadır. Bunun yanında birçok yerde para ile çalışan, ürün veren ve insanın bulunmasına gerek duyulmayan makineler vardır. Aynı zamanda günümüzde birçok ürünün fiyatı üzerinde bulunmaktadır. Bu ve benzeri gerekçelerden dolayı akitlere hukukî varlık kazandıran iradeyi sadece söz ile sınırlandırmak kişileri sıkıntıya sokmak olurdu. Bundan dolayı hükümleri kolaylaştırma adına teâti ile alım satım caiz olmalıdır. Nitekim İslam hukukçuları da bu gerekçe ile buna cevaz vermiştir.¹²⁹ Bu bağlamda bey' akdinde irade beyanı umûmü'l-belvâ ilkesi ile kolaylaştırılmış ve söz dışında teâti ile de alım satım yapmanın geçerli olduğu hükme bağlanmıştır.

4.4. İcâre/Kira

Bir İslam hukuku kavramı olarak icâre, menfaatin satılması demektir.¹³⁰ İcâre, kıyasa aykırı olarak caizdir. Çünkü icâre, henüz mevcut olmayan ve ileride ortaya çıkacak olan menfaatin satılmasıdır. Bundan dolayı aslında şu an mevcut olmayan bir şeyin kıyas gereği satılmaması gerekir. Fakat menfaat, toplumdaki mal ve hizmet ihtiyacının ve arzının tabii bir sonucu olarak satış sırasında hükmen var sayılır ve icâre kıyasa aykırı olarak istihsanen caiz kabul edilir.¹³¹

İslâm hukukunda icâre, klasik fıkıh literatüründe genelde bey' akdinden sonra ele alınan ve modern hukuktaki kira ve iş (hizmet) sözleşmeleri olmak üzere menfaat ve emeğin ücret karşılığında süreli olarak temlik ve tahsisini konu edinen sözleşme çeşitlerini kapsayan özel bir akdın adı olmuştur. Bu bağlamda İslam hukukunda icâre akdi,

¹²⁷ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2: 70; Komisyon, *İlmihal*, 2: 345; Apaydın, "İrade Beyanı", 22: 390; Hamdi Döndüren, "Muâtât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 329-330.

¹²⁸ Kasânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 6: 532; Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 23; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4: 4; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2: 4; Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 7: 14; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 3: 3; Komisyon, *İlmihal*, 2: 345; Apaydın, "İrade Beyanı", 22: 389; Döndüren, "Muâtât", 30: 330.

¹²⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4: 4.

¹³⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1: 396; Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 227; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2: 61; Karâfî, *ez-Zahîre*, 5: 371; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 9: 4-5; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 158.

¹³¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 227; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2: 61; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 158; Ali Bardakoğlu, "İcâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 379-380; Yunus Araz, "İslam Hukuku Açısından Menfaat ve Menfaat İçerikli Bazı Tasarruflar", *İLTED*, 46, (2016/2): 102.

hem gayrimenkul ve menkul eşyanın kullanımını konu edinen kira akdini, hem de insanın çalışmasını konu edinen iş akdini kapsamaktadır.¹³²

İcâre akdinin de umûmü'l-belvâ ilkesi kapsamında kolaylaştırılan hükümleri söz konusudur. Umûmü'l-belvâ ile hafifletilen icâre akdine örnek olarak şunları zikredebiliriz.

4.4.1. Nehir ve Kanalların Kiralanması

Su, Müslümanların ortak olduğu üç şeyden biridir.¹³³ Su, Müslümanların ortak değeri ve mirası olduğundan herhangi bir birey tarafından sınırsız ve kontrolsüz bir şekilde kullanılamaz. Çünkü bu şekilde kullanmanın zararı bu suya ortak olan bütün insanları etkilemektedir. Bundan dolayı İslam hukukunda deniz suyu, büyük akarsular, nehirler ve diğer mubah sular ihraz edilmedikçe satılamaz ve kiraya konu edilemez. Zira bunların kaynak ve yatakları kamu malıdır, bundan dolayı bedelli veya bedelsiz olarak özel kişilere devir ve temlik edilemez.¹³⁴ Ayrıca bu suların miktarı çokluk ve azlık cihetinde de farklı olabilmektedir. Bundan dolayı akitte bir belirsizlik söz konusudur. Bunun yanında nehir veya kanal suyunun kuruma ihtimali de mümkündür. Bu gerekçelerden hareketle İslam hukukçuları nehir, akarsu, kanal gibi su kaynaklarının satım ve icâresini uygun görmemiştir. Ancak insanların bu sulara olan genel ihtiyacından ve maslahattan dolayı İslam hukukçuları hükmü umûmü'l-belvâ ilkesi ile kolaylaştırarak bunların kiralanmasını istihşanen caiz görmüştür.¹³⁵ Geçmişte toplumun bu sulara olan genel ihtiyacından, günümüzde de aynı gerekçenin yanı sıra tarımda suya olan ihtiyaç, bu sulardan elektrik, enerji, gübre gibi ihtiyaçların üretilebilmesinden dolayı nehir, akarsu, kanal gibi su kaynaklarının belli şartlara riayet edilmek kaydı ile kiralanması caizdir. Bu şartları da insanların ihtiyacını karşılamak, nizâyâ sebebiyet vermemek ve maslahata engel olmamak şeklinde sayabiliriz.

4.4.2. Hamamda Yıkanmak

Kişisel temizlik ve yıkanmak insanın en başta gelen ihtiyaçlarından biridir. İslam da bu ihtiyacı önemsemekte ve tavsiye etmektedir. İnsanların kişisel temizlik ihtiyaçlarını giderdikleri mekânlardan biri de hamamlardır.

¹³² Bardakoğlu, "İcâre", 21: 380.

¹³³ İbn Mâce, "Rühûn", 16; Ebû Dâvûd, "Büyû", 60.

¹³⁴ Hacı Mehmet Günay, "Su", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 436.

¹³⁵ **el-Fetâva'l-Hindiyye**, 4: 441; İbn Âbidîn, **Reddu'l muhtar**, 9: 86; **el-Mevsûatü'l-fıkhiyye**, "Umûmü'l-belvâ", 31: 8.

Fukahâ, insanlık tarihinde kadim bir geçmişi olan hamamlarda yıkanmayı İslam hukuku açısından ele almış ve hükme bağlamıştır. Fukahâ, hamamda kalınacak sürenin ve kullanılacak suyun miktarındaki iki meçhuliyetten dolayı hamamda yıkanmanın caiz olmadığını ancak insanların yıkanmaya ve temizlenmeye olan ihtiyacına ve de örf haline gelen uygulamaya binaen kıyasa aykırı olarak zarureten caiz olduğunu söylemişlerdir.¹³⁶ Bu hüküm de umûmü'l-belvâ ilkesi ile kolaylaştırılmıştır.¹³⁷

Bu icâre akdinde, iki belirsizlik vardır. Yıkanılacak hamamda ne kadar su kullanılacak ve ne kadar süre kalınacaktır? Ortada bir belirsizlik olduğundan aslında akdin geçersiz olması ve hamamda yıkanmanın caiz olmaması gerekirdi. Fakat insanların yıkanma ve temizlenme ihtiyacını göz önünde bulundurduğunda özellikle geçmiş asırlarda şimdiki gibi evlerde temizlenme imkânı olmadığından, bunun yanında yolculuğa giden kişilerin günümüzde olduğu gibi kalacağı ve temizleneceği bir mekân da bulunmadığından, araba, uçak vb. vasıtaların da olmayışından mütevellit yolculuğun uzun sürmesi gibi sebeplerden dolayı hamamlarda temizlenmek iki belirsizliğe rağmen caiz olmuştur. Zira kıyası uygulamak insanların temizlenme ve yıkanma konusunda sıkıntıya düşmesine sebep olurdu. Bundan dolayı fukahâ hükmü kolaylaştırmıştır. Bu konuda sauna ve kaplıca gibi işletmeler de hamam hükmündedir.

4.4.3. Tâat Cinsinden Amellere Karşılık Ücret Almak

Kur'an öğretmek, müezzinlik ve imamlik yapmak ibadet cinsinden olan amellere örnek olarak zikredilebilir.¹³⁸ İslam hukukunda, ilke olarak ibadet mukabilinde ücret almak caiz değildir.¹³⁹ Zira kulluk dünyevi bir menfaat için değil; Yaradan'ın rızası için yapılır.¹⁴⁰ Nitekim İslam'ın ilk dönemlerinde tâat cinsinden olan bu ameller herhangi bir ücrete konu olmadan eda ediliyordu.¹⁴¹ Aslında ibadetlere karşılık bir ücret verilmesini gerektirecek bir ortam da yoktu. Çünkü bu amelleri neredeyse her Müslüman yapabile-

¹³⁶ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2: 326; Nevevî, *el-Mecmû'*, 15: 103; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2: 72; Karâfî, *ez-Zahîre*, 5: 397; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3: 391; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 9: 70-71; Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 383, 414-415; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, "Hamam", (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve Ş-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1990), 18: 154; Eser, "İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmü'l-Belvâ İstihsan İlişkisi", 98.

¹³⁷ Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 308, 414-415.

¹³⁸ Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 235; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2: 71; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 9: 76; Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 383, 415; Bardakoğlu, "İcâre", 21: 385; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 933.

¹³⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 235; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 9: 76; Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 383, 415; Aslan, "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi", 933.

¹⁴⁰ Ferhat Koca, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 240-241; Mehmet Şener, "Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 411; Abdurrahman Çetin, "Ücretle Kur'an Öğretme ve Okuma Meselesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/5 (1993): 120.

¹⁴¹ Şener, "Kur'an", 26: 411; Mehmet Sedik Kayar, *İslam Hukukunda İcâre Akdi*, (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2011), 64-70.

cek bir donanıma sahipti. Dolayısıyla tâat cinsinden olan bu ameller için hususi kişilerin görevlendirilmesine ihtiyaç duyulmuyordu.

İslam topraklarında kültür düzeyinin değişmesi, kişilerin farklı ve dünyevi işlerle meşgul olması gibi sebepler, bu amelleri yapabilecek ehil kişilerin azalmasına neden olmuştur. Bundan dolayı toplumda, tâat cinsinden olan bu amelleri yaptıracak ve din hizmetlerini yürütecek kimselerin kalmayacağı endişesi başladı. Hem bu amelleri yaptıracak kişilerin azalması hem de toplumun bundan olumsuz etkileneceği endişesine binaen bu işleri hususi yapabilecek kişilere ihtiyaç duyulmuş ve nitekim de zamanla görevlendirmeler olmuştur. Bu görevlilere de geçimlerini sağlamaları için ücret tahsis edilmiştir.¹⁴²

İlk dönem İslam hukukçularının cevaz vermediği hüküm, bu görevlerin sahihsiz kalmaması ve zayıflamaması için maslahata binaen sonraki fukahâ tarafından istihsanen caiz kabul edilmiştir.¹⁴³ İstihsana dayanan hüküm umûmü'l-belvâ ilkesi ile kolaylaştırılmıştır.¹⁴⁴

Hükmün yumuşatılması doğru ve yerindedir. Zira imamlık, müezzinlik ve Kur'an-ı Kerim öğreticiliği gibi vazifeler için ücret verilmezse bu alanlarda kendini yetiştiren insanların sayısı azalır. Toplum da din konusunda yeterli bilgi ve beceriden mahrum kalmış olur ki, bu da haliyle insanların ilahi mesajı anlamalarını zorlaştırır. Bundan dolayı tâat cinsinden olan amellerden ücret almak caizdir.¹⁴⁵ Ayrıca günümüzde de imam-hatip, müezzinler, Kur'an Kursu hocalarının aldığı maaş aynı gerekçelerle verilmektedir. Bunun yanında bu kimselerin görevi sadece namaz kıldırarak ve Kur'an öğretmekten ibaret değildir. Bu işler için zaman tahsisinde bulunan görevliler, bu hizmetlerin yanı sıra Camii ve Kur'an Kursu'nun açılması, temizlenmesi, ibadet ve eğitime hazır hale getirilmesi bakımı gibi birçok hizmeti de yürütmektedirler. Onun için hem bu hizmetlerin devamı hem de dini hayatın korunabilmesi için hükmün kolaylaştırılması isabetlidir.

4.5. Kazâ/Yargı

İnsan sosyal bir varlıktır ve toplu halde yaşamaktadır. Bunun bir gereği olarak insanlar arasında anlaşmazlıklar, hak ihlalleri, suç vb. durumlar söz konusu olabilmektedir. Bu problemleri çözmek, hak sahibine hakkını vermek, suçluyu cezalandırmak ka-

¹⁴² Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 383, 415; Bardakoğlu, "İcâre", 21: 385; Salim Öğüt, "İmam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 190; Şener, "Kur'an", 26: 411.

¹⁴³ Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 235; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2: 71; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 9: 76; Bardakoğlu, "İcâre", 21: 385; Öğüt, "İmam", 22: 190; Şener, "Kur'an", 26: 411.

¹⁴⁴ Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 383.

¹⁴⁵ Öğüt, "İmam", 22: 190; Kayar, *İslam Hukukunda İcâre Akdi*, 70.

mu düzenini sağlamanın bir gereğidir. Bunu tesis edememek ise kamu düzenin bozulmasına ve hukuki bir karmaşaya sebebiyet vermek olur. Binaenaleyh bu kamu otoritesini sağlayacak bir yaptırım gücüne sahip bir kuruma ihtiyaç vardır ki, bu da yargıdır.¹⁴⁶ Yargılama faaliyetini yürütüp karar verecek olan kişi de kadıdır.

4.5.1. Kadı/Hâkim

Hz. Peygamber hayattayken bizzat kendisi davalara bakar ve karara bağlardı. Bazen de kendisine intikal eden davaların çözümünü ashaba yaptırarak onları da eğitme yoluna giderdi. Hukukun gayesi olan adaleti sağlamak için zamanla çeşitli şehirlere kadılar tayin etmiştir. Kendisinden sonra gelen halifeler de aynı yöntemi izleyerek fethedilen yeni yerlere kadılar görevlendirmişler.¹⁴⁷

İnsanlar arasında meydana gelen anlaşmazlıkları şer'i hükümlere göre çözümlenmek için görevlendirilen kadıların¹⁴⁸ İslam hukuku açısından birtakım vasıflara sahip olmaları gerekir. Bunun amacı mümkün olduğu kadarı ile en donanımlı kimselere görevi tevdi etmektir.¹⁴⁹

Yargılamak ve karar vermek için görevlendirilen kadıda ilk dönemlerde akıllı, baliğ, Müslüman, hür, adil, bedenen sağlıklı, erkek (tartışmalı) olma vasıfları aranırdı.¹⁵⁰ Kadı tayin edilecek kişide aranan özelliklerden biri de ictihad derecesinde bilgiye sahip olmak, yani müctehid olmaktır.¹⁵¹ Nitekim Hz. Peygamber, yargı vazifesini alacak ashabın buna uygun özelliklerle donanımlı olmasını istemiştir. Bu vazifeyi yüklenmiş kimse, elinden gelen gayreti sarf etmesi halinde hüküm verirken yanılma bile, tıpkı müctehid gibi ecir alacağını bildirmiş¹⁵² ve bu göreve teşvik etmiştir.¹⁵³ Bu bağlamda kadılar; Hz.

¹⁴⁶ Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018), 229; Fahrettin Atar, "Kazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 115; Abdüsselâm Arı, "Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi", *İHAD*, 2, (2003): 89.

¹⁴⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2: 289; Nevevî, *el-Mecmû'*, 20: 125; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6: 283-284; Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979), 94-95; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 229; Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 268-269.

¹⁴⁸ Fahrettin Atar, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 66.

¹⁴⁹ Atar, "Kadı", 24: 67.

¹⁵⁰ Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 112-113; Kasânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 9: 85-86; Karâfî, *ez-Zahîre*, 10: 16; Burhânüddin İbrahim b. Ali b. Ebi'l-Kasım b. Muhammed İbn Ferhûn, *Tabsiratü'l-hükkâm fi usulî'l-akdiyye ve menâhicü'l-ahkâm*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2007), 1: 21; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6: 283-287-288; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 4: 129; Atar, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, 97-98; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 230.

¹⁵¹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 113; Karâfî, *ez-Zahîre*, 10: 16; İbn Ferhûn, *Tabsiratu'l-hükkam*, 1: 21; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6: 289; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 4: 129; Atar, "Kadı", 24: 68.

¹⁵² Müslim, "Akziye", 16; İbn Mâce, "Zühd", 1.

Peygamber, sahâbe, tâbiûn ve etbau't-tâbiîn devirlerinde müctehidler arasından seçilmektedir. Müctehid olan kadılar nas bulunan konularda naslardan hüküm çıkarır, bulunmayan konularda ise ictihad ederek davaları neticelendirirdi.¹⁵⁴ Bu uygulamadan hareketle ilk dönem fukahânın çoğu, kadı olarak görevlendirilecek kimsenin müctehid vasfına sahip olması gerektiğini hükme bağlamış, bu şartı taşımayan kimsenin ise kadı olamayacağını söylemişlerdir.¹⁵⁵ Ancak Hanefî fukahâsı, bu görüşe katılmayarak müctehid derecesinde bilgiye sahip olmayan kimsenin de kadı olabileceğini kabul etmiştir.¹⁵⁶

“Kâdının/hâkim'in müctehid vasfına sahip olması gerekir” görüş ve uygulaması ilk dönemlerde herhangi bir probleme sebebiyet vermemektedir. Ancak zamanla İslam devletinin sınırlarının genişlemesi, müctehid derecesinde bilgiye vakıf insanların yeterli sayıda olmaması gibi sebeplerle fetva tekrar gözden geçirilmiştir. Neticede umûmü'l-belvâ ile hükmü kolaylaştırılarak¹⁵⁷ müctehid derecesine ulaşamamış fukahânın da kadı olabileceği, bir mezhebin ya da müctehidin görüşü ile hüküm verebileceği kabul edilmiştir.¹⁵⁸ Böylece kadıda ictihad şartı arayan fukahâ da Hanefîlerin görüşüne meyletmiş oldu.

Bu husustaki hükmün umûmü'l-belvâ ilkesi ile kolaylaştırılması isabetlidir. Çünkü kadının müctehid derecesinde bir bilgiye sahip olması zorunluluğu, günümüzde artan nüfus ve suç unsuruna binaen yeterli sayıda bu özellikte hâkim bulunamaz. Bu da büyük sıkıntılara ve adaletin gecikmesine sebebiyet verir. Bundan dolayı kadı olarak görevlendirilecek kişinin İslam hukuku açısından derin bir hukuk bilgisine sahip olmak kaydıyla görevlendirilmesi ve bir mezhebin ya da müctehidin görüşü ile davaları karara bağlaması maslahat açısından yerindedir.

4.6. Çağdaş Meseleler

Umûmü'l-belvâ ilkesi, herhangi bir zaman ya da mekân ile kayıtlı değildir. Sıkıntı ve ihtiyacın olduğu her zaman hükümleri kolaylaştırma adına kullanılabilir. Bunun yanında geçmişte fikhî hükmü hafifletilme ihtiyacı duyulan konular olduğu gibi günümüzde de meşakkate ve sıkıntıya sebep olan ya da olabilecek çağdaş meseleler de

¹⁵³ Atar, "Kadı", 24: 67; Şimşek, **İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları**, 267.

¹⁵⁴ Fahrettin Atar, **Fıkıh Usûlü**, (İstanbul: İFAV, 2014), 399.

¹⁵⁵ Mâverîdî, **el-Ahkâmü's-sultâniyye**, 113; İbn Ferhûn, **Tabsîratu'l-hükkam**, 1: 21; Şîrbînî, **Muğni'l-muhtâc**, 6: 289; Atar, "Kadı", 24: 67-68.

¹⁵⁶ Kasânî, **Bedâiu's-Sanâi'**, 9: 86; Merğînânî, **el-Hidâye**, 3: 101; Mevsîlî, **el-İhtiyâr**, 2: 98.

¹⁵⁷ Devserî, **Umûmü'l belvâ**, 318-319.

¹⁵⁸ Karâfî, **ez-Zahîre**, 10: 16; Şîrbînî, **Muğni'l-muhtâc**, 6: 291; Desûkî, **Hâşiyetü'd-Desûkî**, 4: 129; Devserî, **Umûmü'l belvâ**, 318-319; Atar, "Kadı", 24: 68.

söz konusudur. Bu bağlamda umûmu'l-belvâ günümüzde de topluma sıkıntı oluşturan durumlarda hükmü hafifletme görevi görmektedir.

4.6.1. Namaz Vakitleri için Takvim Oluşturma

Namaz, günün belli zaman dilimlerinde mükellef olan kimseye farz kılınan bir ibadettir.¹⁵⁹ Namazın şartlarından biri de vakittir.¹⁶⁰ Namaz vakte bağlı bir ibadet olduğundan eda edilmesi için vaktinin girmesi lazımdır. Bundan dolayı bu ibadetle mükellef olan kimse namazı eda edeceği zaman vaktin girdiğini bilmesi, tespit etmesi gerekir.¹⁶¹ Bundan mütevellit namazın vakit tayini İslâm tarihi boyunca özel bir ilgiye mazhar olmuştur.¹⁶²

Namaz vakitleri, güneşin doğuşuna, batışına, yüksekliğine vb. durumlara göre tespit edilmektedir. Kullanılacak herhangi bir aletin bulunmadığı devirlerde insanlar tecrübe ve icthadları ile namaz vakitlerini tespit ederlerdi. Aynı şekilde oruç, hac, zekât gibi ibadetler için de ayı gözlemlemekteydiler. İslam dininde ibadetler, Güneşin konumuna ve Ayın evrelerine göre belirlendiği için ilk dönemden itibaren hem fakihler hem astronomi bilginleri bu alanda çalışmalar yapmış, Güneş ve Ayın hareketleri ile ilgilenmiş, namaz vakitlerini tespit etmişlerdir. Bu alandaki araştırma ve çalışmalar zamanla Müslümanları vakit hesaplamalarında ileri bir seviyeye getirmiş, bu çalışmaların bir meyvesi olarak zamanın, özellikle namaz vakitlerinin belirlenmesini konu alan *ilm-i mîkat* ve vakitlerin tespitinde kullanılan saat geliştirilmiştir.¹⁶³ Bu sayede namaz vakitleri tespit edilerek belirlenmiş ve bir takvim oluşturulmuştur. Günümüzde de namaz vakti için oluşturulan takvimden istifade edilmektedir. Bir ilim ve saat tespiti ile oluşturulan takvim sayesinde her Müslüman namaz ibadetini vakit anlamında daha sağlam yerine getirebilmektedir. Bu da hüküm anlamında ibadetin ona kolaylaşmasına vesile olmaktadır.

Geçmişte namaz vakitlerini tecrübe ile ya da başka da bir imkân olmadığından herkes kendi kanaati ile güneşin doğuşuna, yüksekliğine, batışına bakarak belirlemek, tespit etmek zorundaydı. Ancak hem geçmişte hem günümüzde havanın bulutlu olduğu dönemlerde vakti tespit etmek pek mümkün değildir. Bunun yanında asrımızda fabrika gibi kapalı alanlarda, maden ocakları gibi yerin altında çalışan, havada uçak ile yolculuk

¹⁵⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, 1: 51; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1: 50; Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 74; Kasânî, *Bedâiu's-Sanai*, 1: 455; İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-müctehid*, 87; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 2: 4.

¹⁶⁰ Kasânî, *Bedâiu's-Sanai*, 1: 558; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 58; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Vakit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 489.

¹⁶¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 2: 29.

¹⁶² Yaşaroğlu, "Vakit", 42: 491.

¹⁶³ Yaşaroğlu, "Vakit", 42: 488-491.

yapan insanlar söz konusudur. Ayrıca modern hayatın bir gereği olarak binalar olabildiğince yüksek yapıldığından bazen kişinin çalıştığı, bulunduğu ortamda namaz vakti için güneşi tam anlamı ile görüp gerekli ölçü ve tespiti yapabilmesi mümkün olmamaktadır. Bunun yanında vaktin tespitine herkesin bilgisi yeterli olmayabilir. Netice itibarıyla namaz vaktinin tespiti için bir araca ya da bir takvime her zaman ihtiyaç vardır. Günümüzde var olan saat ve oluşturulan takvim bize bu imkânı sağlamaktadır. Zira günümüzde saat ve takvimle namaz vakitlerini tespit etmek, işaretleri gözlemekten çok daha kolay hale gelmiştir. Ayrıca Müslümanlar arasında birlik ve huzurun sağlanması açısından da bu bir zarurettir.¹⁶⁴ Bu zaruret ve ihtiyaca binaen; "*meşakkat kolaylığı celbeder*"¹⁶⁵ külli kaidesi gereğince umûmü'l-belvâ ilkesi hükmü kolaylaştırmakta, namazlar takvim ve saate göre kılınmaktadır.¹⁶⁶

4.6.2. Ezan Okumada Hoparlör Kullanma

Günde beş defa Müslümanları namaza davet eden ezan, İslam'ın bir şîârı ve sembolüdür.¹⁶⁷ Ezan, her ne kadar müminlere namaz vakitlerini bildirirse de aslında aynı zamanda insanları Allah'ın dinine çağırılmaktadır.¹⁶⁸ Bu hikmet ve gayelerinden hareketle fukahâ ezanın her namaz vaktinde okunmasını sünnet kabul etmiştir.¹⁶⁹

İslam toplumunda, Hz. Peygamber döneminden itibaren ezan sesi, dünya semalarında yankılanmakta ve bu sünnet yaşatılmaktadır. Ezan, ilk devirlerde evlerin¹⁷⁰ veya mescidin¹⁷¹ damına ya da duvarına, zamanla da inşa edilen minarelere çıkılarak okunmuştur.¹⁷² Yakın zamana kadar yerleşim yerleri küçük olduğundan, ezanın sesini kesecek ya da bastırarak bir gürültü ve kalabalık olmadığından dahası başka da bir alternatif

¹⁶⁴ Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı, "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı", erişim: 15. 04. 2020, <https://kurul.diyaret.gov.tr>.

¹⁶⁵ Mecelle, md. 17.

¹⁶⁶ Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 426-427.

¹⁶⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1: 55; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1: 57; İbn Nüceym, *el-Bahru'r -râ'ik*, 1: 269; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 1: 192; Abdurrahman Çetin, "Ezan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 37.

¹⁶⁸ Nevevî, *el-Mecmû'*, 3: 75; Bayram Akdoğan, "Çeşitli Yönleriyle Ezânlarımız", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/29, (2013): 26; Fatih Koca, "Cami Musikisi'nde Ezan ve Selâlar", *VI. Dinî Yayınlar Kongresi -İslam, Sanat ve Estetik-* (İstanbul: 29-30 Kasım-01 Aralık 2013), Editör, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 518.

¹⁶⁹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1: 55; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1: 58; Karâfî, *ez-Zahîre*, 2: 58; İbn Nüceym, *el-Bahru'r -râ'ik*, 1: 269; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 321-322; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 53; *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 1: 191; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 1: 48; Hasan Maçın, "Ezan Ahkâmı", *Ortak Dilimiz Ezan*, Editör. Mahmut Öztürk, (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018), 60; Çetin, "Ezan", 12: 37.

¹⁷⁰ Ebû Dâvûd, "Salât", 3; Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 270; Akdoğan, "Çeşitli Yönleriyle Ezânlarımız", 14.

¹⁷¹ Filiz Gündüz, "Minare", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 98; Akdoğan, "Çeşitli Yönleriyle Ezânlarımız", 22.

¹⁷² Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 54; Gündüz, "Minare", 30: 9.

bulunmadığından ezanlar hep çıplak sesle okunmuş ve Müslümanlar namaza böyle davet edilmiştir. Ancak zamanımızda, köyden şehre kadar yerleşim yerleri olabildiğince büyümüş ve kalabalıklaşmıştır. Bunun yanında ulaşım araçları da ciddi anlamda gürültü çıkarmaktadır. Yine günümüzde yapılar ciddi anlamda yüksek yapılabilmektedir. Bütün bunlar çıplak sesle okunan ezanın duyulmasına, minareye de çıksa ezan okuyanın görülmesine engel olabilmektedir. Bu da Müslümanların; namaz, sahur, iftar gibi hususlarda sıkıntı yaşamalarına neden olmaktadır. Aynı zamanda İslam'ın şîârî ve sembolü olan bu çağrı sesinden de Müslüman'ın mahrum kalması söz konusu olabilmektedir. Bu husus ve meşakkat sadece ezan sesi ile ilgili de değildir. Zira günümüzde başta Kâbe ve Mescid-i Nebevi olmak üzere birçok ülke ve şehirde bazı camiler aynı anda binlerce insanın ibadet edebileceği büyüklükte yapılmaktadır. Bu ibadet mekânlarında kılınan cuma ve cemaat namazlarında kalabalıktan dolayı herkesin çıplak sesle okunan Kur'an tilavetini, verilen hutbeyi duyması pek de mümkün değildir. Bütün bu sebep ve sıkıntılar, kişinin ibadetini zorlaştırdığından buna çözüm bulmak kaçınılmazdır. Bundan dolayı hükmün tahfifine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, sıkıntıyı giderme ve ibadeti kolaylaştırma adına ezanda, Kur'an tilavetinde, hutbede vb. durumlarda hoparlör kullanılması gerekir.¹⁷³ Nitekim bugün de kullanılmaktadır.

Yakın zamanda yaşadığımız 15 Temmuz kalkışmasında ve coronavirüs salgınında cami minarelerinin hoparlöründen yankılanan selâ, tekbir, dua ve duyuruların görüldüğü görev yadsınamayacak önemdedir. Bütün bu sebeplerden hareketle, namaz için takvim oluşturmak bir zaruret olduğu gibi ezanı, Kur'an'ı, hutbeyi, duayı insanlara duyurmak için hoparlör edinmek de bir zarurettir.

4.6.3. Hacda Bayanların Âdet Geciktirici İlaç Kullanmaları

Bayanların özel hali olan hayız, bazı ibadetlerin eda edilmesine manidir. Kâbe'yi tavaf etmek bu ibadetlerden biridir.¹⁷⁴ Hac, aynı zamanda belli bir vakti olan ibadetlerdendir. Hayız gören kadınlar, hac ve umre vaktinde âdet olabildiklerinden ibadetlerini tamamlayamamaktadırlar. Hayız gören kadınların bundan kaçınmaları mümkün değildir. Bundan dolayı bayanlar bir sıkıntı ve meşakkat yaşamaktadırlar. Çünkü ömürde bir defa farz olan hac ibadetinde Kâbe'yi tavaf edememek ziyadesi ile kendilerini zihnen ve ruhen rahatsız etmektedir. Ayrıca hacca ve umreye bir kabile ile giden bayanın, ay halinden dolayı ziyaret/umre tavafını yapamadan kafilesi Mekke'den ayrılacak olsa yine sıkıntı yaşayacaktır. Zira temizlenmeyi beklese kafileden ayrılmış olacak, kabile ile gitse

¹⁷³ Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 430.

¹⁷⁴ Şîrâzî, *et-Tenbih*, 20; Merğînânî, *el-Hidâye*, 1: 38-39; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 58; Karâfî, *ez-Zahîre*, 1: 375; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 1: 474-476; Yunus Vehbi Yavuz, "Hayız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 52.

tavafını yapamamış olacaktır. Her iki durumda da kadın için bir meşakkat söz konusudur. Binaenaleyh kadınların, ibadetlerini tam ve kesintisiz bir şekilde yapabilmeleri adına âdetlerini geciktirmek için tedbir almaları İslam hukukçuları tarafından caiz görülmüştür.¹⁷⁵ Kadınların hac mevsiminde hayızdan dolayı ibadet hususunda yaşadıkları sıkıntı umûmü'l-belvâ ilkesi ile kendilerine kolaylaştırılmıştır.¹⁷⁶ Bundan hareketle, hac ibadetlerini kesintisiz yapabilmek için hayız gören kadınların âdet geciktirici hap kullanmaları caizdir.¹⁷⁷ Ancak alınan ilacın haram bir madde olmamak ve kadına tıbbî, sıhî bir zararı bulunmamak şartı ile kullanılabilir.¹⁷⁸

4.6.4. Paketlenmiş Hazır Yiyeceklerin Görülmeden Alım-Satımı

Yukarıda bey' kısmında da ifade edildiği gibi İslam hukukunda başkasının malını haksız yere yememek ve bir nizâyâ sebebiyet vermemek için alışveriş sırasında tarafların neyi, nasıl ve hangi şartlarda sattığını ve aldığını bilmesi esastır.¹⁷⁹

Günümüzde birçok gıda ürünü bozulmaması, temiz ve taze kalması için paketlenerek satılmaktadır. Bu şekilde satılan hazır yiyecekler, kutu, şişe vb içerisinde bulunduğundan paketleri açılmadıkları sürece görülmeyebilmektedir. Paketlenmiş hazır gıda ürünleri, alım-satım esnasında ambalajları açıldığında ise temiz ve taze kalması pek mümkün değildir. Bundan dolayı bu malların paketlenmiş halleri ile satılması gerekir.

Paketlenmiş malların kutuları, genel olarak standart olup üzerinde içerdiği malın cinsini, gramını ihtiva eden bilgiler yazılmaktadır. Ancak alınan mal, ambalajı açılmadığı sürece gözle görülmediğinden malla ilgili bir şüphe ve belirsizlik söz konusu olabilmektedir. Buna rağmen şu an toplumda paketlenmiş hazır yiyeceklerin alım-satımı ile ilgili bir örf oluşmuştur.

Paketlenmiş malın kutusunu açmak satıcı, açmamak da alıcı için bir sıkıntıya sebebiyet verdiği için, dahası toplumda bu ürünlerin alım satımı ile ilgili bir örf olduğundan, aynı zamanda akdi geçersiz kılmak ticari hayata bir sekte vurmaktadır.

¹⁷⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 409; Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1419), 1: 272; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Hattâb, *Mevâhibu'l celil fî şerhi Muhtasarı Halîl*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1: 538; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 1: 168; Bakır, "Umûmü'l-Belvâ", 42: 156.

¹⁷⁶ Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 441.

¹⁷⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 409; Merdâvî, *el-İnsâf*, 1, 272; el-Hattâb, *Mevâhibu'l celil fî şerhi Muhtasarı Halîl*, 1: 538; Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî*, 1: 168; Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 440-443; Yavuz, "Hayız", 17: 53.

¹⁷⁸ Merdâvî, *el-İnsâf*, 1: 272; el-Hattâb, *Mevâhibu'l celil fî şerhi Muhtasarı Halîl*, 1: 538; Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 440-443.

¹⁷⁹ Komisyon, *İlmihal*, 2: 367-368; Bardakoğlu, "Bey'", 6: 16; Bilgili, "İslam Hukukunda Ma'Dûm'un Satışı", 220-221.

hükmü umûmü'l-belvâ ile kolaylaştırarak cevaz verilmelidir. Hükmün kolaylaştırılması kıyas açısından da uygundur. Çünkü İslam hukukunda, yenilecek kısmı kabuğun altında olan yumurta, nar, kavun karpuz, fıstık, ceviz vb. malların satımı caiz olduğuna¹⁸⁰ göre bir kutunun ya da şişenin içerisinde olan malın da alım satımı caiz olmalıdır. Aynı şekilde hükmün umûmü'l-belvâ ilkesi ile hafiflemesi, "*meşakkat kolaylığı celbeder*."¹⁸¹, "*Âdet muhakkemdir*."¹⁸² külli kaideleri açısından da uygundur.¹⁸³ Ayrıca bu konuda bir örf oluşmuş olması akitlerin fesadına yol açan nizâ ihtimalini de ortadan kaldırmaktadır. Çünkü örf toplumda herkes tarafından bilindiğinden anlaşmazlıkları ortadan kaldırma gibi bir işleve sahiptir.¹⁸⁴

4.6.5. Telefon ve İnternet ile Alım Satım Yapmak

Teknolojinin gelişimi, günümüzde iktisadi hayatta yeni sektörler ve yeni akit çeşitlerini ortaya çıkarmıştır.¹⁸⁵ Telefon, internet gibi iletişim araçları ile alım satım yapmak da bu akit çeşitlerinden biridir.

İslâm hukukunda akdin temel unsuru karşılıklı rızaya dayanan icap ve kabuldür ki¹⁸⁶ bunu ifade eden söz, yazı, işaret, mektup başta olmak üzere her vasıta ile akit kurulabilmektedir.¹⁸⁷ Bundan dolayı farklı mekânlarda ve uzak mesafelerde bulunan gaippler arasında yapılan akit, icap kabul olmak kaydıyla İslam hukuku açısından geçerlidir.¹⁸⁸

¹⁸⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 39; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4: 224; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2: 516; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 7: 196; Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 457.

¹⁸¹ Mecelle, md. 17.

¹⁸² Mecelle, md. 36.

¹⁸³ Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 455-457.

¹⁸⁴ Mahmut Samar, "İslam Borçlar Hukukunda Akitlere Etkisi Bakımından Takyîdî Şartlar", *Mârife Dini Araştırmalar Dergisi*, 18/2, (Aralık 2018): 511-512.

¹⁸⁵ Cemil Liv, "İnternet Bankacılığı Araçlığıyla Gerçekleştirilen Sarf Akdinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, (Aralık 2019): 43.

¹⁸⁶ Kasânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 6: 528; Merğînânî, *el-Hidâye*, 3: 23; İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-müctehid*, 575; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2: 4; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2: 407; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 7: 14; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 42; Mehmet Onur, *İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi Ve Rizikolu Akitler*, (Ankara: Astana Yayınları, 2018), 29; Ahmet Özdemir, "Akitlerde İrade Beyanı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2, (Haziran 2008): 123.

¹⁸⁷ Kasânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 6: 528-540; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2: 4, 12; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'kâdir*, 6: 248; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 7: 14, 26; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2: 63-81; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 45; Özdemir, "Akitlerde İrade Beyanı", 125; İbrahim Yılmaz, "İslâm Aile Hukukuna Göre İnternet Ortamında Nikâh Akdinin (Evlenme Sözleşmesinin) Kuruluşu", *İHAD*, 23, (2014): 63.

¹⁸⁸ Kasânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 6: 540; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2: 12; İbn Âbidîn, *Reddu'l muhtar*, 7: 26; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2: 63-81; Özdemir, "Akitlerde İrade Beyanı", 132; İbrahim Kâfi Dönmez, "İslâm Hukukunda Modern İletişim Araçları ile Yapılan Akidler (Batı Hukuku ile Mukayeseli Olarak)", *Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri*, Editör. Tuncay Başoğlu, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014): 293; Yılmaz, "İslâm Aile Hukukuna Göre İnternet Ortamında Nikâh Akdinin (Evlenme Sözleşmesinin) Kuruluşu", 23, 64.

Telefon ve internetle yapılan alım satım ve sözleşmeler, İslâm hukukunda akdin kuruluşu ile ilgili istenilen şartları içermektedir.¹⁸⁹

Geçmiş dönemlerde farklı mekânlarda bulunanlar arasında daha çok haberci ve mektupla yapılan icap ve kabul,¹⁹⁰ günümüzde çok kolay ve hızlı bir şekilde telefon, internet gibi iletişim araçları ile sesli, görüntülü ve yazılı olarak yapılabilmektedir. Bu yolla yapılan alım satım, bütün ülke ve milletlerin ticari hayatta başvurduğu bir yol olmuştur ki, rahatlıkla da bu hususta bir örf oluştuğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında telefon ve internet ile yapılan akit hazır olanların yaptığı akit gibi de kabul edilebilir.¹⁹¹ Çünkü tarafların buldukları mekânlar farklı da olsa eş zamanlı sesli, görüntülü ve yazılı görüşmeler mekân birliği gibi kabul edilebilir. Ayrıca İslam hukuku açısından gaipler arasında yapılan akit geçerli olduğuna göre farklı mekânlarda da olsa telefon, internet gibi iletişim araçları ile icap ve kabulde bulunan kişiler hazır kabul edilerek, yaptıkları sözleşme veya akit de öyle değerlendirilebilir. Nitekim günümüz İslâm hukukçuları, farklı mekânlarda ve uzak mesafelerde bulunan taraflar arasında telefon, internet gibi iletişim araçları ile yapılan akitleri, doktrindeki akit ile ilgili genel ilkeler doğrultusunda çözüme kavuşturmuşlar ve bu şekilde yapılan alışverişlerin caiz olduğu yönünde fetva vermişlerdir.¹⁹²

Telefon, internet gibi iletişim araçları insanın hayatını her alanında kolaylaştırdığı gibi aynı şekilde zaman, emek ve maliyet anlamında da ticari hayatı kolaylaştırmaktadır. Bu iletişim araçları ile alım satım artık ticari hayatta bir ihtiyaç ve örf haline gelmiştir. Modern dünya bu avantajlarından dolayı bu iletişim araçlarını ticarete kullanmaktadır. Bundan dolayı bu araçları ticari hayatta kullanmamak insanlara zaman, emek ve maliyet anlamında sıkıntı verir, hayatı da onlara zorlaştırır. Bu bağlamda yine "*meşakkat kolaylığı celbeder*."¹⁹³ ve "*Âdet muhakkemdir*."¹⁹⁴ küllî kaideleri ve umûmü'l-belvâ gereğince hükmü kolaylaştırmak gerekir.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Arif Atalay, "İslam Hukukunda Elektronik Ortamda Akitleşme", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8, (Aralık 2015): 24-25.

¹⁹⁰ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2: 93; Dönmez, "İslâm Hukukunda Modern İletişim Araçları ile Yapılan Akidler (Batı Hukuku ile Mukayeseli Olarak)", 317.

¹⁹¹ Atalay, "İslam Hukukunda Elektronik Ortamda Akitleşme", 24-25.

¹⁹² Geniş bilgi için bk. Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2: 93-94; Özdemir, "Akitlerde İrade Beyanı", 132; Dönmez, "İslâm Hukukunda Modern İletişim Araçları ile Yapılan Akidler (Batı Hukuku ile Mukayeseli Olarak)", 287-362; Yılmaz, "İslâm Aile Hukukuna Göre İnternet Ortamında Nikâh Akdinin (Evlenme Sözleşmesinin) Kuruluşu", 63-66; Atalay, "İslam Hukukunda Elektronik Ortamda Akitleşme", 24-30.

¹⁹³ Mecelle, md. 17.

¹⁹⁴ Mecelle, md. 36.

¹⁹⁵ Devserî, *Umûmü'l belvâ*, 471-472.

Sonuç

Bir fıtrat dini olan İslam'ın hükümleri insanın yaratılışına uygun konulmuştur. Kişinin gücünü aşan bir sorumluluk yüklenmemiştir. Bunun yanında insan, günlük yaşantısında birtakım sıkıntı ve zorluklarla karşılaşabilmektedir. Aynı şekilde insanlar arasında yaygın hale gelen ve kaçınılması zor olan durumlar olabilmektedir. Bu bağlamda kişinin hayatını zorlaştıran bu hususların kolaylaştırılması gerekir. İslam hukuku, insana yük olan söz konusu sıkıntıları, kolaylaştırma prensibi ile hafifletmiştir. İslam hukukunda kolaylaştırma sebeplerinden biri de umûmü'l-belvâdır.

Çalışmada dinî hükümleri hafifleten umûmü'l-belvâ ilkesi ile ilgili şu hususlar tespit edilmiştir:

1. Umûmü'l-belvânın bir kolaylık sebebi olduğuna işaret eden naslar vardır.
2. Fukahâ, naslardan hareketle umûmü'l-belvâyı, hükümleri hafifletme sebebi olarak kabul etmiştir.
3. İnsanlar arasında yaygın hale gelen ve kaçınılması zor olan hususlar kolaylığı celbetmektedir.
4. Dinî hükümlerin hafifletilebilmesi için umûmü'l-belvâda birtakım şartların olması gerekir.
5. Umûmü'l-belvâ olarak kabul edilen hususlar herkes için ya da çoğunluk için sıkıntı olmalıdır. Bireysel nitelikteki sıkıntıda umûmü'l-belvâdan söz edilemez.
6. Umûmü'l-belvâ ilkesi, fûrû-i fıkıh kitaplarında dağınık bir şekilde ele alınmakla birlikte mahiyetini ortaya koyan ve dinî hükümlerin hafifletilmesinde dikkate alınacağı gösteren çok sayıda fikhî örnek mevcuttur.
7. Fıkıh kitaplarında daha çok temizlikle ilgili örnekler verilse de aslında umûmü'l-belvâ başta temizlik olmak üzere ibadet, bey', icâre, kazâ, namaz vakitleri için takvim oluşturma, ezan için hoparlör kullanma, bayanların ibadet için adet geciktirici ilaç kullanması, telefon ve internet ile alışveriş yapmak gibi hem klasik hem de güncel meseleleri kapsamaktadır.
8. Umûmü'l-belvânın kullanım alanı geniş olduğundan bir istismara sebebiyet vermemek için sınırlarını iyi belirlemek gerekir.
9. Dini hükümleri hafifletmekten kasıt, haram ve yasakları mubahlaştırmak değil, temizlik, ibadet, ticaret gibi hususlarda sıkıntıyı gidermektir.
10. Umûmü'l-belvâ ilkesi, herhangi bir zamana ya da mekâna has olmayıp bütün durumlarda geçerlidir. Geçmişte fikhî hükmü hafifletilen sebepler olduğu gibi günü-

müzde de zorluk ve sıkıntıdan dolayı fikhî hükmü hafifletmesi gereken sebepler söz konusudur.

11. Umûmü'l-belvâ, dinî emir ve ibadetler, fıkıh kitaplarında belirtildiği şekliyle yerine getirildiğinde maruz kalınan bazı zorluklar ve günlük yaşamda kişilerin meşrû ihtiyaçlarıyla ilgili sıkıntıların giderilmesinde müracaat edilen bir kaide olup icthadî konularla sınırlıdır.

Kaynakça

- Akdoğan, Bayram. "Çeşitli Yönleriyle Ezânlarımız". **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 18/29 (2013): 9-62.
- Akman, Ahmet. "İslâm Borçlar Hukukunda İstisnâ (Eser) Sözleşmesi (Türk Hukuku ile Mukayeseli)". **The Journal of Social Science** 3/5 (2019): 1-45.
- Aktan, Hamza. "İstisnâ". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 23: 393-396. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Apaydın, H. Yunus. "İrade Beyanı". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 22: 387-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Arı, Abdüsselâm. "Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi". **İHAD** 2 (2003): 85-99.
- Araz, Yunus. "İslam Hukuku Açısından Menfaat ve Menfaat İçerikli Bazı Tasarruflar". **İLTED** 46 (2016/2): 81-129.
- Aslan, Bedri. **İslam Hukukunun Esnekliği**. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Aslan, Mehmet Selim. "Şâfiî Mezhebine Göre Umûmü'l-Belvânın Şer'i Hükümlere Etkisi". **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi** 11/55 (Şubat 2018): 928-944.
- Atalay, Arif. "İslam Hukukunda Elektronik Ortamda Akitleşme". **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 4/8 (Aralık 2015): 21-42.
- Atar, Fahrettin. **Fıkıh Usûlü**. İstanbul: İFAV, 2014.
- Atar, Fahrettin. **İslâm Adliye Teşkilâtı**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Atar, Fahrettin. "Kadı". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 24: 66-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin. "Kazâ". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 25: 113-117. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Aybakan, Bilal. "Selem". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 36: 402-405. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Baktır, Mustafa. "Umûmü'l-Belvâ". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 42: 155-156. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bardakoğlu, Ali. "Bey". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 6: 13-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bardakoğlu, Ali. "İcâre". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 21: 379-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bilgili, İsmail. "İslam Hukukunda Ma'Dûm'un Satışı". **İHAD** 8 (2006): 211-238.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. **el-Câmi'u's-sahîh**. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. **Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İknâ'**. 1-4 Beyrut: Dâru'l-fikr, 1402.
- Çakmak, Ali Osman. **İslam Hukukunda İstisnâ Akdi**. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.

- Çalış, Halit. **İslâm'da Kolaylaştırma İlkesi-Azimet Ruhsat İlişkisi**-. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Çalışkan, İbrahim. "İstisnâ' Akdinin Mahiyeti ve Unsurları". **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 31 (1989): 349-365.
- Çeker, Orhan. **Fıkıh Dersleri 1**. Konya: Tekin Kitabevi, 2016.
- Çetin, Abdurrahman. "Ezan". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 12: 36-38. İstanbul TDV Yayınları, 1995.
- Çetin, Abdurrahman. "Ücretle Kur'an Öğretme ve Okuma Meselesi". **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 5/5 (1993): 119-131.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed. **Hâşiyetü'd-Desûkî alâ Şerhi'l-Kebîr**. 1-4 Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Devserî, Müslim b. Muhammed b. Mâcid. **Umûmü'l-belvâ dirâse nazariyye tatbikiyye**. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı". Erişim: 15. 04. 2020. <https://kurul.diyaret.gov.tr>.
- Döndüren, Hamdi. "Muâtât". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 30: 329-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "İslâm Hukukunda Modern İletişim Araçları ile Yapılan Akidler (Batı Hukuku ile Mukayeseli Olarak)". **Fıkıh ve Fıkıh Tarihi İncelemeleri**. Editör. Tuncay Başoğlu. 287-362. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Oruç". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 33: 414-425. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. **es-Sünen**. 1-4 Hıms: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- el-Ferâhidî, Halil, b. Ahmed. **Kitâbü'l-ayn**. 1-8. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- el-Fetâva'l-Hindiyye**. 1-6 Beyrut: Dâru'l-fikr, 1991.
- el-Hâdimî, Ebû Saîd. **Mecâmî' u'l-hakâ'ik (Güzelhisârî, Menâfi' u'd-dekâ'ik içinde)**. İstanbul: y.y. 1307.
- el-Hattâb, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed. **Mevâhibu'l celîl fî şerhi Muhtasarı Halîl**. 1-4 Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992.
- el-Mevsûatü'l-fıkhiyye**. "Hamam". 18: 154-161 Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990.
- el-Mevsûatü'l-fıkhiyye**. "Umûmü'l-belvâ". 31: 6-10 Kuveyt: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1994.
- Eser, Ercan. "İslam Hukukunda Kolaylık İlkesi Bağlamında Umûmu'l-Belvâ İstihsan İlişkisi". **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 10/10 (Ekim 2016): 77-110.
- Ğamrâvî, Muhammed ez-Zuhrî. **es-Sirâcü'l-Vehhâc a'lâ Metni'l-Minhâc**. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Günay, Hacı Mehmet. "Su". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 37: 432-437. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Gündüz, Filiz. "Minare". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 30: 98-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed. **el-Haraşî alâ Muhtasar Halîl**. I-IV Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Heyet. **el-Mu'cemu'l-vasît**. 1-2 Kahire: Daru'd-De'va, 1972.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin Alaüddin. **Reddu'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtâr**. 1-14 Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003.
- İbn Ferhûn, Burhânüddin İbrahim b. Ali b. Ebi'l-Kasım b. Muhammed. **Tabsiratü'l-hükkâm fi usuli'l-akdiyye ve menâhicü'l-ahkâm**. 1-2 Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2007.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed. **el-Muğnî**. 1-10 Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. **es-Sünen**. 1-2 Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrib. **Lisânü'l-'Arab**. 1-15 Beyrut: Dâr-u Sâdr, ts.

- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. **el-Bahru'r -râ'ik Şerhu Kenzi'd-dekâ'ik**, Kahire: Dâru'l-marife, 1333.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. **Bidâyetu'l-müctehid ve nihayetu'l-muktesid**. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. **Fethu'kâdîr**. 1-7 Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Kahya, Hatice Kübra. "**İslam Borçlar Hukukunda Selem Akdi**". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs. **ez-Zahîre**. I-XIV Beyrut: Dâru'l-Garb, 1994.
- Karaman, Hayreddin. "Cuma". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 8: 85-89. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Karaman, Hayreddin. **Mukayeseli İslâm Hukuku**, 1-3 İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kasânî, Aluüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Hanefî. **Bedaiu's-Sanai fi Tertibi's-Şerai**. 1-10 Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.
- Kayapınar, Hüseyin. "Kuyular". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 26: 510-513. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Kayar, Mehmet Sedik. "**İslam Hukukunda İcâre Akdi**". Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2011.
- Kevârî', Mus'ab Mahmûd Ahmed. **Umumu'l-Belvâ ve Eseruha ala Habari'l- Vahid**. Yüksek Lisans Tezi, Gazze el-Câmiatü'l İslâmiyye, 2010.
- Koca, Fatih. "Cami Musikisi'nde Ezan ve Selâlar", **VI. Dinî Yayınlar Kongresi -İslam, Sanat ve Estetik- (İstanbul: 29-30 Kasım-01 Aralık 2013)**, Editör. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. 511-518. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Koca, Ferhat. "İbadet". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 19: 240-247. İstanbul TDV Yayınları, 1999.
- Komisyon. **İlmihal**. I-II Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Köse, Saffet. **İslâm Hukukuna Giriş**. İstanbul: Hikmetevi, 2018.
- Liv, Cemil. "İnternet Bankacılığı Aracılığıyla Gerçekleştirilen Sarf Akdinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi". **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 7/2 (Aralık 2019): 41-60.
- Macit, Yüksel. <https://youtu.be/BK85yHjd3A4>. erişim: 31. 05. 2020.
- Macit, Yüksel. <https://youtu.be/S4-CU4YhOWY> erişim: 31. 05. 2020.
- Maçın, Hasan. "Ezan Ahkâmı". **Ortak Dilimiz Ezan**. Editör. Mahmut Öztürk. 55-83. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018.
- Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habib. **el-Ahkâmü's-sultâniyye**. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Mecelle-i Ahkam-ı Adliye**. İstanbul: Matbaa-ı Ahmed Kâmil, 1329.
- Mecur, Zeynep. **Umûmu'l-Belvâ ve Eseruhu fi'l-Fetvâ**. Yüksel Lisans Tezi, Cezayir el Vadi Üniversitesi, 2014.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân. **el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel**. 1-12 Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1419.
- Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr. **el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî**. 1-4 Beyrut: Daru'l-Erkam b. Ebil-Erkam, ts.
- Mevsilî, Abdullah b. Muhmûd b. Mevdûd. **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr**. 1-4 Beyrut: Dâru'l-marife, 1998.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. **el-Câmi'u's-sahîh**. 1-5 Beyrut: Dâru İhyâi't Turâsi'l-Arabî, ts.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. **el-Mustasfa fi Şerh'in Nafi**. (thk. Hasan Özer, Mehmet Çaba), 1-3 İstanbul: İrşad Kitabevi, 2017.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. **el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şîrâzî, İdâretu't-Tibâ'a el-Müniriyye. 1-20** Dimaşk: İdâretu't-Tibâ'a el-Müniriyye, ts.
- Onur, Mehmet. **İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi Ve Rizikolu Akitler**. Ankara: Astana Yayınları, 2018.
- Öğüt, Salim. "İmam", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 22:** 188-190. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Öğüt, Salim. "Tahâret". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 39:** 382-385. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öğüt, Salim. "Tavaf". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40:** 178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Önkâl, Ahmet - Bozkurt Nebi. "Cami". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7:** 46-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Öz, Mustafa. "Ebû Tâhir el-Cennâbî". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7:** 372-373. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özaydın, Abdülkerim. "Hac". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 14:** 389-400. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özdemir, Ahmet. "Akitlerde İrade Beyanı". **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/2** (Haziran 2008): 123-137.
- Samar, Mahmut. **İslami Finans Ürünlerinde Akitlerin Birleştirilmesi**. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2019.
- Samar, Mahmut. "İslam Borçlar Hukukunda Akitlere Etkisi Bakımından Takyîdî Şartlar". **Mârife Dini Araştırmalar Dergisi 18/2** (Aralık 2018): 501-526.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme. **el-Mebsût. 1-30** Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme. **Usûlu's-Serahsî. 1-2** Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Süyûtî, Celâluddîn b. Abdurrahmân b. Ebî Bekir. **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. **el-Ümm. 1-8** Beyrut: Dâru'l-Marife, 1393.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ. **el-Muvâfakat**, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan, 1-7 y.y. Dâru İbn Affân, 1997.
- Şener, Mehmet. "Kur'an", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 26:** 409-412. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Şimşek, Murat. **İslâm Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Şîrâzî, Ebu İshâk İbrâhim b. Ali el-Fîrûzâbâdî. **el-Mühezzeb fî fikhî'l-İmâm eş-Şâfiî. 1-2** Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Şîrâzî, Ebu İshâk İbrâhim b. Ali el-Fîrûzâbâdî. **et-Tenbih fi Fur'u Fikhî'ş-Şafiî**. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1996.
- Şîrbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. **el-İknâ' fî halli elfâzi Ebî Şucâ'**, 1-2 Beyrut: Dâru'l-fikr, 1415.
- Şîrbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. **Muğnî'l-muhtâc. 1-6** Kahire: Dâruhâdis, 2006.
- Uslu, Rifat. "İslam Hukukunda Kolaylık Prensibi". **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 8/36** (Şubat 2015): 479-494.
- Yaman, Ahmet. "Fıkıhın Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvâda Değişim". **Diyanet İlmî Dergi 50/2** (2014): 7-21.
- Yaman, Ahmet-Çalış, Halit. **İslâm Hukukuna Giriş**. İstanbul: İFAV, 2014.
- Yaşaroğlu, Kâmil. "Kâbe". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 24:** 21-22. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Yaşaroğlu, Kâmil. "Vakit", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 42: 488-491. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yavuz, Yunus Vehbi. "Hayız". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 17: 51-53. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yılmaz, İbrahim. "İslâm Aile Hukukuna Göre İnternet Ortamında Nikâh Akdinin (Evllenme Sözleşmesinin) Kuruluşu". **İHAD** 23 (2014): 59-103.
- Zerkeşi, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. **el-Mensûr fi'l-kavâid**. thk. Teysîr Fâik Ahmed Mahmud, 1-3 Kuveyt: Vizâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslamiyye, 1405.

STRUCTURED ABSTRACT

The Holy Legislator didn't task the obliged person beyond his abilities, on the contrary, he wants to make his life easy and lighten his burden. It is one of the most significant aims of Islam that making holy rulings easy to follow for people. "...Allah wishes ease for you, not difficulty." , "...he didn't make anything hard for you in the matters of religion." , "...Allah does not intent to make things difficult for you." , " Allah wishes to lighten your burden, for man has been created weak." , "Make things easy, not difficult." This can be seen clearly from these teachings. In this context, principle of ease is one of the main principles of Islam. On the account of these teachings, legislators accepted necessity of public (*umûm al-balwâ*) as a reason for alleviation. Legislators accepted the saying of the Holy Prophet regarding to cats, which can't be eaten and has a dirty saliva and lives close to humans therefore hard to avoid them, "It is not dirty, it's one of the animals that are around you." as an evidence for the principle of necessity of public.

In this context legislators has taken account into necessities and needs of the people and found alleviating solutions for hardships that people have faced. Necessity of public, which functions as a reason for alleviation of religious rulings as per necessity, is considered in this context. In everyday life there are difficulties that are common among people and therefore hard for them to avoid especially such as, cleaning, worship and trade. In order to relieve the person from hardship, principle of ease should be enacted which "necessity of public" is one of these principles. There are evidences in islamic canon law that indicates the principle of necessity of public. Legislators have found solutions in situations of hardship on the account of this principle. Necessity of public is considered from the perspective of method of legislation and of branches of legislation. But in this work, we treated necessity of public regarding it's allevating function for religious rulings. Necessity of public is not limited to certain period of time and locality. If a situation were to arise that cause disturbance to the life of the community, relevant ruling could be changed. But also, the limits of application of the principle of necessity of public should be clearly demarcated. Because applications of this principle cannot be accurate if the limits of it remains vague. Difficulties and their intensity change depending on the person, the situation and the time and place. Something that is easy for an individual can be difficult for another. In the same way, capacity for tolerating pain, hunger, thirst etc. varies among individuals. For this reason, occuring hardships which calls for the application of necessity of public does not have a definite limit. But there are some common reasons. When the application of a ruling entails difficulty due to a situation being common among people and therefore hard to avoid, if this widespread status

causing difficulty for people, if something is so minor that it is hard to notice and to avoid and the like, for the alleviation of the situation enactment of necessity of public is needed.

In order to apply necessity of public some reasons must be present. Legislators lists them as follows:

1. Necessity of public must be ongoing and widespread necessity among the public.
2. Necessity of public must not be due to a person's negligence, it must be a natural need.
3. Necessity of public can't be againsts an absolute ruling.
4. *Umūm al-balwā* must not be in the case which contains disobeying the Holy order.

In our work we have determined following issues on the principle of public necessity:

1. Necessity of public is a reason for alleviation.
2. Legislators considered necessity of public as a need for alleviation for relevant rulings.
3. If a situation is common and avoidance from it is difficult, it needs to be alleviated.
4. In order to alleviate some religious rulings there must be certain conditions.
5. For something to be considered as public necessity, it must be common. Individual situations can't be considered as public necessity.
6. While public necessity principle isn't straightforwardly outlined, there are many rulings alleviated using it.
7. Although examples of cleaning are given more in fiqh books, in fact, especially for cleaning, worship, performance, creating a calendar for prayer times, using speakers for adhan, women using menstrual drugs for worship, telephone and internet shopping, public necessity covers both classic and contemporary issues.
8. Application of the principle of public necessity is very wide, therefore, in order to prevent the exploitation of it, it's limits must be clearly determined.
9. Alleviation on the religious rulings does not mean making the forbidden allowed. It means erasing difficulty regarding cleaning, worshipping and trade.

10. Public necessity is not limited to a certain time and place. There were issues that needed alleviation on the past as there is issues demands it in our current times.

11. Public necessity is applicable if some acts of worship and religious rulings cause issues and difficulty when applied in the exact way in the fiqh books and if it's a legitimate problem for individuals in the day to day life.